

Peri Istorias

Vol 8 (2017)

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

8

ΚΕΡΚΥΡΑ 2017

Παιδοπόλεις και περίθαλψη.
Ιστορικοδημογραφική αποτύπωση του βιβλίου
νοσηλείας των ετών 1950-1954 της Παιδόπολης
Ζηρού Πρέβεζας.

Στέφανος Αγάθος

doi: [10.12681/p.i.24765](https://doi.org/10.12681/p.i.24765)

To cite this article:

Αγάθος Σ. (2020). Παιδοπόλεις και περίθαλψη. Ιστορικοδημογραφική αποτύπωση του βιβλίου νοσηλείας των ετών 1950-1954 της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας. *Peri Istorias*, 8, 11–56. <https://doi.org/10.12681/p.i.24765>

ΠΑΙΔΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗ. ΙΣΤΟΡΙΚΟΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΝΟΣΗΛΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1950-1954
ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΠΟΛΗΣ ΖΗΡΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Είναι γεγονός πως είναι λίγες οι επιστημονικές μελέτες σήμερα για τον λεγόμενο θεσμό των Παιδοπόλεων παρά τις κοινωνικές και πολιτικές πτυχές που έχει το ιστορικό αυτό ζήτημα¹, αν αναλογιστούμε μάλιστα ότι έχουν παρέλθει σχεδόν εβδομήντα χρόνια από την επίσημη λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου. Η φιλοξενία και η περίθαλψη των παιδιών στα συγκεκριμένα ιδρύματα αποτελούν ένα από τα πιο ευαίσθητα και συγχρόνως πολυδιάστατα και αμφιλεγόμενα ζητήματα της ελληνικής σύγχρονης ιστοριογραφίας. Στο τελευταίο ασφαλώς συνέβαλε και το γεγονός της απουσίας επαρκών πρωτογενών πηγών δεδομένου ότι αρκετά από τα αρχεία των Παιδοπόλεων έχουν χαθεί (μετά από μετακομίσεις, καιρικά φαινόμενα, εγκατάλειψη, ηθελημένη καταστροφή κ.λπ.) ή δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση σε αυτά λόγω της ανακίνησης ευαίσθητων ζητημάτων και προσωπικών δεδομένων για μία «μυστήρια» (sic) εποχή².

Οι Παιδοπόλεις ως επακόλουθο του Ελληνικού Εμφυλίου.
Το ιστορικό πλαίσιο

Κατά τη διάρκεια του Ελληνικού Εμφυλίου τόσο ο Εθνικός Στρατός όσο και ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος (ΔΣΕ) συγκέντρωσαν και μετακί-

1. Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν, «Το σύστημα των Παιδοπόλεων: Ιστορικό πλαίσιο και εθνογραφική έρευνα», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 87.

2. Ελένη Παπαγεωργίου, *Το «παιδομάζωμα» κατά τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2008, σ. 3, 5, 6, 8.

Αφίσα για το «Εθνικό Παιδοφύλαγμα»

Πρόκειται για αντικομμουνιστική έκδοση του Γενικού Επιτελείου Στρατού το έτος 1949 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ). Στην προπαγανδιστική αυτή αφίσα ο αντάρτης παρουσιάζεται με τη μορφή γιγάντιου τέρατος, ως άρπαγας παιδιών που κλαίνει, κρατά ματωμένα μαχαίρια, φορά θήκη με φυσίγγια και έχει γένια, ενώ τα παιδιά τρομαγμένα από τη θηριώδη όψη του τρέχουν στην αγκαλιά της μητέρας Ελλάδας, η οποία πολλές φορές ταυτίζεται με τη βασίλισσα Φρειδερίκη. Η εν λόγω εικόνα κοσμούσε (και) το εξώφυλλο του προπαγανδιστικού βιβλίου του Αντωνίου Δαυΐδ *Εθνικό Παιδοφύλαγμα*, έκδ. Β5/Γ.Ε.Σ., Αθήναι 1949.

νησαν παιδιά από τους τόπους διαμονής τους³. Τα παιδιά μεταφέρθηκαν από τις εκτεθειμένες στον Εμφύλιο ζώνες σε τοποθεσίες κυρίως της νότιας Ελλάδας από την Κυβέρνηση της Αθήνας και στις Λαϊκές Δημοκρατίες από την Κυβέρνηση του Βουνού⁴. Επρόκειτο για ένα ζήτημα ανθρωπιστικό, ένα οργανωμένο σύστημα πρόνοιας για τα παιδιά που όμως παράλληλα αποδείκνυε τη βαθιά ρήξη των κοινωνικών σχέσεων που είχε επιφέρει ο Εμφύλιος και στο επίπεδο της οικογένειας ως δομικού στοιχείου της κοινωνίας, αλλά και την παρέμβαση των δύο πλευρών για επίβλεψη του πληθυσμού και των εδαφικών εκτάσεων⁵. Οι μεταγωγές δηλαδή αυτές αποτέλεσαν ένα είδος συντονισμένης δράσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων, αφού και οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για το ποια θα πετύχει πρώτη να περισυλλέξει τα παιδιά. Οι μετατοπίσεις των παιδιών σχετίζονταν επίσης με μία σειρά χειρισμών τόσο σε πολιτικό όσο και σε διπλωματικό επίπεδο. Οι κυβερνητικές δυνάμεις τα μετέφεραν στις Παιδοπόλεις, οι οποίες είχαν ιδρυθεί από τον «Έρανο «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος» υπό την Ύψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης», ο οποίος έμεινε ευρέως γνωστός ως ο Έρανος της Φρειδερίκης. Ο ΔΣΕ μετακίνησε παιδιά έξω από τα εδαφικά όρια της Ελλάδας. Η Κυβέρνηση της Αθήνας ονόμασε την τακτική της Κυβέρνησης του Βουνού που συνάθροιζε και μετέφερε παιδιά από τον ελλαδικό χώρο στο λεγόμενο ανατολικό μπλοκ «παιδομάζωμα», «γενοκτονία» και «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας», όροι προπαγανδιστικοί και ιδιαίτερα φορτισμένοι ιδεολογικά⁶, και έκανε λόγο για «απαγωγή» και «ομηρεία»⁷. Στις δικές της αντίστοιχες δραστηριότητες μεταγωγής παιδιών στις Παιδοπόλεις απέδωσε τον χαρακτηρισμό «παιδοφύλαγμα»⁸. Το «βασιλικό παιδοφύλαγμα» μπορεί να αφορούσε σε όλη την ελληνική επικράτεια,

3. Τασούλα Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του Εμφυλίου. Παιδομάζωμα ή και παιδοφύλαγμα», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 271.

4. Παπαγεωργίου, *Το «παιδομάζωμα»*, σ. 3.

5. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα² 2016, σ. 323, 325, 326.

6. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 271, 277.

7. Άννα Ματθαίου & Πόπη Πολέμη, «Ο ιδεότυπος του νέου κομμουνιστή: Τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας (1948-1968)», *Αρχαιοτάξιο* 5 (2003), σ. 154.

8. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 271.

αλλά στην ουσία έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις βόρειες επαρχίες, στις ορεινές και παραμεθόριες δηλαδή περιοχές της χώρας, καθώς εκεί ήταν οι κύριες ζώνες του πεδίου ανταγωνισμού των δύο αντιπάλων⁹.

Ιδιαίτερα στην περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου και στα χρόνια που ακολούθησαν η «αξιοποίηση των παιδιών» ως συμβόλων αρετής, θυσίας και πατριωτισμού έγινε μέρος του ιδεολογικού λόγου και των δύο αντιμαχόμενων πλευρών¹⁰. Το «ζήτημα των παιδιών» δεν απασχόλησε μόνο το εσωτερικό της χώρας αλλά πήρε διαστάσεις και διεθνώς συνιστώντας την πρώτη σοβαρή αντιπαράθεση στη διπλωματική ατζέντα του Ψυχρού Πολέμου¹¹, όταν στις αρχές του 1948 η Κυβέρνηση της Αθήνας κατήγγειλε στην Ειδική Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Βαλκάνια ότι οι αντάρτες συγκέντρωναν και άρπαζαν με τη βία παιδιά και τα μετέγαγαν στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης¹². Η συμμετοχή των παιδιών στον πόλεμο υπήρξε δηλαδή πολυδιάστατη· δεν αποτελούσαν απλώς θύματα, αλλά και ήρωες και κυρίως αυτό που συμβόλιζαν ήταν το μέλλον της χώρας¹³. Άλλωστε, ο Εμφύλιος μπορεί να κρίθηκε κυρίως στις γραμμές των ένοπλων συγκρούσεων, όμως και ο ρόλος της προπαγάνδας στα επιτελεία των δύο πλευρών δεν ήταν καθόλου αμελητέος, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα παιδιά αποτέλεσαν χρήσιμα εργαλεία στην ψυχροπολεμική κρίση¹⁴. Στο πλαίσιο του «πολέμου προπαγάνδας»¹⁵ λοιπόν δημοσιεύονταν άρθρα

9. Ανδρέας Ανδρέου, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου & Γιάννης Μπέτσας, «“Από το “παιδομάζωμα” στο “βασιλικό παιδοφύλαγμα”» (εισήγηση), 5^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και κοινωνική δικαιοσύνη», Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, 03-05 Οκτωβρίου 2008, Πάτρα, σ. [1-3], ψηφιοποιημένο στο www.eriande.elemedu.upatras.gr (ανακτήθηκε στις 26/01/2016).

10. Λουκιανός Χασιώτης, «Εθνικοφοροσύνη και αντικομμουνισμός στο νεανικό Τύπο: Η περίπτωση του περιοδικού *Παιδόπολις*, 1950-1951», *Ιστωρ* 15 (2009), σ. 277.

11. Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το “παιδομάζωμα” και η επεξεργασία του παρελθόντος», στο Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν κ.ά. (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 132.

12. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 273.

13. Λουκιανός Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου. Από την «Κοινωνική Πρόνοια» του Φράνκο στον «Ερανο» της Φρειδερίκης (1936-1950)*, Αθήνα 2013, σ. 28.

14. Άννα Ματθαίου & Πόπη Πολέμη, *Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων κομμουνιστών. Από το βουνό στην υπερορία. 1947-1968*, Αθήνα 2003, σ. 17, 34.

15. Milan Ristović, *Ένα μακρύ ταξίδι. Τα παιδιά του «παιδομαζώματος» στη Γιουγκο-*

στον στρατευμένο υπέρ της Κυβέρνησης ημερήσιο Τύπο της εποχής (τέλη δεκαετίας του 1940) που πρόβαλλαν τη συμβολή του Εράνου για την επιμέλεια και την προστασία των παιδιών¹⁶.

Ειδικότερα, μετά την 1η Απριλίου 1947, όταν δηλαδή πέθανε αιφνίδια ο Γεώργιος Β΄ και τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο Παύλος, η Φρειδερίκη, ως νέα βασίλισσα και σύζυγος του τελευταίου, συγκρότησε σχεδόν αμέσως και ανέλαβε την ηγεσία του οργανισμού του *Εράνου Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος* με στόχο τη «διάσωση των παιδιών της υπαίθρου». Τα τελευταία άρχισαν να συγκεντρώνονται σε ειδικές Παιδοπόλεις ή σε ιδρύματα¹⁷. Παιδοπόλεις ονομάστηκαν οι ομαδικοί χώροι φιλοξενίας, περίθαλψης και διαβίωσης άπορων, εγκαταλειμμένων και ορφανών παιδιών που προέρχονταν από τις περιοχές που βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση¹⁸. Επρόκειτο επί της ουσίας για ασφαλή κέντρα που πολύ σύντομα απέκτησαν πανελλήνια εμβέλεια και που συστάθηκαν σε μία εξαιρετικά δύσκολη ιστορική συγκυρία, η οποία θα μπορούσε -με τη σύγχρονη ορολογία- να χαρακτηριστεί ως «οξύτερη ανθρωπιστική κρίση». Αρκετοί μάλιστα από τους γονείς των παιδιών αυτών είχαν καταταγεί στον ΔΣΕ ή βρίσκονταν στις φυλακές ως πολιτικοί κρατούμενοι της ελληνικής Κυβέρνησης¹⁹. Η επιλογή τους γινόταν συνήθως από τις κατά τόπους αρχές και τον στρατό²⁰. Το γεγονός της συνάθροισης των παιδιών σε Παιδοπόλεις δεν ήταν ένα περιστατικό χωρίς προηγούμενο, γιατί κατά τη διάρκεια του Ισπανι-

σλαβία 1948-1960, μτφρ. Μανώλης Νταμπαραάκης, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 37.

16. Ανδρέου, Ηλιάδου-Τάχου & Μπέτσας, Από το «παιδομάζωμα», σ. [4]. Ο έντυπος Τύπος της περιόδου που υποστήριζε τις κυβερνητικές απόψεις ήταν οι ακόλουθες εφημερίδες: *Ελευθερία*, *Ελληνικόν Αίμα*, *Καθημερινή*, *Βήμα* και *Νέα των Ενόπλων Δυνάμεων*. Βλ. Μαρία Μποντίλα, «Πολύχρονος να ζεις, μεγάλε Στάλιν». *Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964)*, Αθήνα 2004, σ. 29 σημ. 1.

17. Γιώργος Μαργαρίτης, «Η εμπλοκή στον Εμφύλιο», στο Γιώργος Μαργαρίτης (επιμ.), *Ιστορία των Ελλήνων. Σύγχρονος Ελληνισμός 1940-1949*, τ. 13, Αθήνα¹ 2006, σ. 612.

18. Γιούλη Κόκκορη, «Οι Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης. Ένας θεσμός με αμφιλεγόμενα κίνητρα», *Ιστορικά Θέματα* 134 (2014), σ. 38· Ανδρέου & Ηλιάδου-Τάχου & Μπέτσας, Από το «παιδομάζωμα», σ. [4].

19. Μπούσχοτεν, *Το σύστημα των Παιδοπόλεων*, σ. 87-88.

20. Ειρήνη Λαγάνη, *Το «παιδομάζωμα» και οι Ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις 1949-1953. Μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα 1996, σ. 29.

κού Εμφυλίου (1936-1939)²¹, για παράδειγμα, είχε εφαρμοστεί η ίδια τακτική²², καθώς είχαν συγκροτηθεί οι «εστίες» της Κοινωνικής Πρόνοιας από τους Εθνικιστές²³, ενώ μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε διάφορες χώρες της Ευρώπης λειτούργησαν ιδρύματα υπό ονομασίες, όπως «village d'enfants», «Kinderdorf» και «villagio dei bambini». Η πρωτότυπη ιδέα, πάντως, της συγκέντρωσης ανηλίκων σε τέτοιους χώρους είχε ως τόπο αφητηρίας τη Βρετανία (τέλη 19ου αιώνα) και ανήκει στον Δρα Barnardo, η θεωρία του οποίου με την πάροδο των χρόνων αξιοποιήθηκε και εξελίχθηκε από άλλους παιδαγωγούς²⁴.

Στην Ελλάδα, ο Έρανος θεσπίστηκε με βασιλικό διάταγμα στις 10 Ιουλίου 1947²⁵, ενώ μέσα σε μερικούς μήνες δημιουργήθηκαν 58 εστίες για παιδιά σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια²⁶. Υπεύθυνες για τον Έρανο ήταν είκοσι γυναίκες, γνωστές ως «εντεταλμένες κυρίες» ή «κυρίες της βασιλίσσης» (περιώνυμες υπήρξαν η Αλεξάνδρα Μελά και η Λίνα Τσαλδάρη), που αποστολή αρχικά είχαν να επιβλέπουν το επίπεδο μέριμνας στα ιδρύματα αυτά, αλλά και αργότερα τη διεξαγωγή «καμπάνιας» για την ενίσχυση του προφίλ της Φρειδερίκας²⁷. Τα έσοδα του Εράνου που είχε χαρακτήρα ιδιωτικού οργανισμού προέρχονταν από δωρεές, φιλανθρω-

21. Για τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο και την εμπλοκή της Ελλάδας σε αυτόν, βλ. εντελώς ενδεικτικά Δημήτρης Φιλιππής (επιμ.), *1936 Ελλάδα και Ισπανία*, Αθήνα 2007.

22. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 271.

23. Κόκκορη, *Οι Παιδουπόλεις*, σ. 40. Για τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες μέσα από τις οποίες γεννήθηκε η Κοινωνική Πρόνοια (*Auxilio Social*) του Φράνκο στην Ισπανία βλ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 39-128.

24. Νίκος Καραγιαννακίδης, «Παιδόπολη “Άγιος Γεώργιος” Καβάλας: Η ίδρυση και ο πρώτος χρόνος της λειτουργίας της (Σεπτέμβριος 1947 - Σεπτέμβριος 1948)», στο Ν. Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια. Η Καβάλα και το Αιγαίο: Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005*, Καβάλα 2009, σ. 453-512, ψηφιοποιημένο στο <http://ionio.academia.edu/NIKOSΚΑΡΑΓΙΑΝΝΑΚΙΔΗΣ>, σ. 6 (ανακτήθηκε στις 13/06/2017).

25. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 271.

26. Lars Bærentzen, «Το “παιδομάζωμα” και οι Παιδοπόλεις της βασιλίσσας», *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα³ 2002, σ. 137.

27. Riki Van Boeschoten & Loring M. Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της Μνήμης*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Αθήνα 2015, σ. 125.

πίες, έμμεσους και άμεσους φόρους, προσφορές, έκτακτες εισφορές, ερά-
 νους ακόμα και από οικονομική βοήθεια διεθνών φορέων, όπως της UNI-
 CEF, της UNESCO και του Ερυθρού Σταυρού²⁸. Τη χρονική περίοδο από
 το 1947 μέχρι το 1950 εκτιμάται ότι λειτούργησαν 53 Παιδοπόλεις και
 περίπου 70-80 «παιδικές στέγες» ή αντίστοιχοι χώροι χωρίς στον αριθμό
 αυτό να λαμβάνονται υπόψη τα ήδη υφιστάμενα ορφανοτροφεία και τα
 λοιπά ιδρύματα²⁹. Συγκεκριμένα, σε όλο τον ελλαδικό χώρο ανέπτυξαν
 δραστηριότητα είκοσι τρεις Παιδοπόλεις στην πρωτεύουσα, δώδεκα στη
 συμπρωτεύουσα, δέκα σε επαρχιακές πόλεις (Ιωάννινα, Λαμία, Καβάλα,
 Αγρίνιο, Βόλος, Λάρισα και Πάτρα) και οχτώ σε νησιά (Ρόδος, Σύρος, Τή-
 νος, Μυτιλήνη και Κέρκυρα)³⁰.

Ουσιαστικά, η δημιουργία του Εράνου ήταν ένας στόχος του Παλατιού
 να διασφαλίσει τη θέση του στις πολιτικές αντιπαλότητες, που εκδηλώνο-
 νταν με ολοένα αυξανόμενη ένταση μέσα στον Εμφύλιο, αλλά και της ί-
 διας της Φρειδερίκης στον πολιτικό στίβο³¹, ενώ θεωρείται προϊόν των ιδι-
 αίτερων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στη μεταπολεμική Ελλάδα.
 Η νέα βασίλισσα μάλιστα είχε γίνει δεκτή με αμφίθυμα συναισθήματα,
 καθώς οι αντιβασιλικοί την κατηγορούσαν για την προγενέστερη συμμε-
 τοχή στη ναζιστική νεολαία, οι συντηρητικοί θεωρούσαν ότι απέκλινε από
 τα καθιερωμένα πρότυπα γυναικείας συμπεριφοράς εξαιτίας της ενεργής
 παρουσίας της στα πολιτικά τεκταινόμενα, ενώ πέρα από την Αριστερά
 την αμφισβητούσε και μία μεγάλη μερίδα του αστικού πολιτικού κόσμου
 και λόγω της γερμανικής καταγωγής της³². Η Φρειδερίκη έκανε συχνές
 επισκέψεις στους χώρους αυτούς όχι μόνο για τη στήριξη του έργου του
 Εράνου αλλά και κυρίως για την εδραίωση και εξύψωση της εικόνας της³³.
 Μάλιστα, από την άνοιξη του 1949 ειδικές ραδιοφωνικές εκπομπές στο

28. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 125-126· Καρα-
 γιαννακίδης, *Παιδόπολη «Άγιος Γεώργιος»*, σ. 4-5· Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*,
 σ. 191-201. Η επιβολή φόρων, πάντως, για εξοικονόμηση πόρων χαρακτηρίζεται
 ως ασύμβατη για έναν οργανισμό πρόνοιας. Βλ. Ανδρέου, Ηλιάδου-Τάχου & Μπέ-
 τσας, *Από το «παιδομάζωμα»*, σ. [3].

29. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τ.
 2B, Αθήνα 2002, σ. 613.

30. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 274.

31. Ο.π., σ. 272.

32. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 170.

33. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 272.

πλαίσιο της «κατήχησης» εκθειάζαν το βασιλικό ζεύγος και ειδικά τη βασίλισσα³⁴.

Τα ηλικιακά όρια των παιδιών που συγκεντρώθηκαν στις Παιδοπόλεις είχαν οριστεί από τα τέσσερα έως τα δεκαέξι έτη, όμως υπήρξαν και περιπτώσεις παιδιών μικρότερης ηλικίας που φιλοξενήθηκαν εκεί με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, ενώ δεν έλειψαν και περιπτώσεις παιδιών που ξεπερνούσαν το προαναφερθέν ανώτατο ηλικιακό όριο (αγόρια στην πλειοψηφία)³⁵. Βασικότατο μέλημα υπήρξε η πειθαρχία των τροφίμων τόσο για την ομαλή λειτουργία των Παιδοπόλεων όσο και για την πρόληψη και την αντιμετώπιση δύσκολων συμπεριφορών και καταστάσεων που κάλλιστα θα μπορούσαν να προέκυπταν στα πολυάνθρωπα αυτά ιδρύματα³⁶. Ο ακριβής αριθμός των παιδιών που έζησαν στις Παιδοπόλεις δεν είναι ακόμα απόλυτα γνωστός, ωστόσο κατά προσέγγιση και με βάση τα αρχεία του Εράνου εκτιμάται γύρω στις 18.000 και κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον πιο ρεαλιστικό υπολογισμό. Άλλες πηγές κάνουν λόγο για 13.000-14.000 παιδιά³⁷, ενώ κάποιες άλλες «επίσημες» πηγές αναφέρουν ότι στα εν λόγω ιδρύματα φιλοξενήθηκαν ακόμα και 25.000 παιδιά³⁸.

Όσον αφορά στην υγειονομική περίθαλψη των τροφίμων των Παιδοπόλεων, μολονότι τα ιατρικά ντοκουμέντα δεν έχουν εξεταστεί μέχρι σήμερα ικανοποιητικά, παρουσιάζεται τουλάχιστον επαρκής, δεδομένων των τότε συνθηκών διαβίωσης και της ιστορικής συγκυρίας. Την περίθαλψη των τροφίμων αναλάμβανε κάθε ίδρυμα ξεχωριστά που είχε τον δικό του γιατρό, μία ή περισσότερες εθελόντριες νοσηλεύτριες και ιατρείο-αναρρωτήριο. Τα παιδιά που ο Έρανος αναλάμβανε να περιθάλπει αντιμετώπιζαν συχνά προβλήματα υγείας (δερματικές παθήσεις, αδενοπάθεια, ελονοσία και φυματίωση ήταν τα κυριότερα), αλλά δεν έλειπαν και τα ψυχολογικά προβλήματα λόγω των εμπειριών τους (π.χ. αποχωρισμός από τους γονείς,

34. Χασιώτης, *Εθνοκοφροσύνη και αντικομμουνισμός*, σ. 283.

35. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 274.

36. Κώστας Δέδες, *Παιδόπολη Κέρκυρας «Άγιος Σπυρίδων» περ. 1947-1950*, Κέρκυρα 1996, σ. 21.

37. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 133· Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 273-274.

38. Βασίλισσα Φρειδερίκη, *Μέτρον Κατανόησης*, μτφρ. Θ. Καρζής, Αθήνα 1971, σ. 175-182.

βίαιος θάνατος συγγενών κ.λπ.)³⁹. Για τη διατροφή, τον ιματισμό και την ένδυση υπάρχουν γενικά θετικά σχόλια τόσο κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου όσο και κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο.

«[...]Τα φαγητά ήτανε πάρα πολύ ωραία. Ρούχα που μας στέλνανε...! Κανονικά, γιορτινά... Τα πλυντήρια δουλεύανε όλη μέρα. Κουβέρτες πολλές. Δεν κρυώνανε τα παιδιά[...]»⁴⁰.

«[...]Μας έπαιρναν αυγά (το Πάσχα), τρώγαμε κρέας και καλά φαγητά (...)(...)Πάρα πολύ ωραίο (το φαγητό γενικά), πιο ωραίο απ' αυτό που τρώγαμε στο σπίτι μας[...]»⁴¹.

«[...]Πάρα πολύ καλή διατροφή. Με πρόγραμμα. Ξέραμε από πριν τι θα φάμε. Πάρα πολύ ωραία φαγητά. Δεν έχω παράπονα από αυτά. Για εκείνη την εποχή (δεκαετία του 1960) που πείναγε ο κόσμος έξω, τρώγαμε καλά. Και το φρούτο μας και τα πάντα όλα. Πάρα πολύ οργανωμένο το Ίδρυμα (...). Δεν πεινάσαμε. Εδώ (στην Ελλάδα) πείναγαν πολλά παιδιά. Εμείς ήμασταν ντυμένοι. Τις Κυριακές (είχαμε) τα παπούτσια μας τα καλά [...]»⁴².

Παρά τη γενική θετική αποτίμηση όμως, διαπιστώθηκαν και ελλείψεις σε βασικά αγαθά, ειδικά την πρώτη περίοδο λειτουργίας των ιδρυμάτων⁴³. Επίσης, κατά καιρούς είχαν σημειωθεί και μερικά φαινόμενα διαμαρτυρίας που αφορούσαν κυρίως στην ποιότητα και την ποσότητα της καθημερινής διατροφής, ενώ η ομοιότυπη αμφίεση έφερνε τους τροφίμους αρκετές φορές σε αμηχανία, κυρίως σε χώρους εκτός Παιδόπολης⁴⁴.

Το καθημερινό πρόγραμμα στις Παιδοπόλεις συντασσόταν από τον/την αρχηγό σε συνεργασία με τον ιατρό και την υπεύθυνη εντεταλμένη κυρία και, παρά τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε ιδρύματος (π.χ. εξοπλισμός, κλίμα κ.λπ.), όφειλε να ακολουθεί κάποιες γενικές κατευθυντήριες γραμμές που ίσχυαν συνολικά για όλα τα εν λόγω ιδρύματα. Οι καθημερινές δραστηριότητες στις Παιδοπόλεις είχαν ημιστρατιωτικό χαρακτήρα που προσι-

39. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 255.

40. Συνέντευξη της Α.Σ. στον Στέφανο Αγάθο, Κέρκυρα, 20 Σεπτεμβρίου 2016.

41. Συνέντευξη της Μ.Δ. στον Στέφανο Αγάθο, Ξάνθη, 05 & 07 Αυγούστου 2016.

42. Συνέντευξη του Ευάγγελου Θεοφύλακτου στον Στέφανο Αγάθο, Κέρκυρα, 15 Ιουλίου & 17 Σεπτεμβρίου 2016.

43. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 134.

44. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 254-255, 258-259.

δίαζε στη μέθοδο εκπαίδευσης των προσκόπων (π.χ. στρατιωτικές κινήσεις των τροφίμων, ομοιόμορφη ένδυση, εγερτήριο, έπαρση σημαίας, επιθεώρηση κ.λπ.). Ο ελεύθερος χρόνος των φιλοξενούμενων παιδιών περιελάμβανε παιχνίδια, δημοτικούς χορούς και τραγούδια, απαγγελία ποιημάτων, ανάγνωση βιβλίων, τακτοποίηση προσωπικών αντικειμένων, οικοκυρικά, περιποίηση κήπων, ανταλλαγή ταχυδρομικών επιστολών (οι οποίες πάντως ελέγχονταν από τη διοίκηση) με συγγενικά πρόσωπα, ομιλίες εθνικού, θρησκευτικού και ηθοπλαστικού ενδιαφέροντος και σπανιότερα θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικές προβολές. Μετά τη λήξη του Εμφυλίου διοργανώνονταν εκδρομές, επισκέψεις σε μνημεία ή χώρους ψυχαγωγίας⁴⁵. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις Παιδοπόλεις υπήρχε συχνά εκκλησία και ότι τα παιδιά ασχολούνταν και με τη φροντίδα οικόσιτων ζώων. Γενικότερα, επειδή η καθημερινή διαβίωση στα «ολοπαγή» αυτά ιδρύματα ήταν κάθετα διαρθρωμένη, γι' αυτό και τα τότε παιδιά την παραλληλίζουν συνήθως με τη ζωή στον στρατό⁴⁶.

Κατά κύριο λόγο στις Παιδοπόλεις εφαρμοζόταν το πρόγραμμα που οριζόταν από το Υπουργείο Παιδείας για όλα τα δημόσια σχολεία. Τα αγόρια που τελείωναν το Δημοτικό με υψηλή βαθμολογία είχαν τη δυνατότητα να επιμηκύνουν τις σπουδές τους σε κάποιο κοντινό στην Παιδόπολη Γυμνάσιο, ενώ οι υπόλοιποι προορίζονταν να λάβουν επαγγελματική κατάρτιση μαθαίνοντας κάποια χρήσιμη τέχνη. Χονδρικά το ίδιο εφαρμοζόταν και για τα κορίτσια, αν και φαίνεται ότι τα περισσότερα κατευθύνονταν να συνεχίσουν σε κάποια τεχνική ή οικοκυρική σχολή⁴⁷ ή και να καταπιάνονται με διάφορες πρακτικές ασχολίες και δεξιότητες, χρήσιμες και για την καθημερινή μετέπειτα ζωή τους (π.χ. ραπτική, παροχή φροντίδας κ.λπ.).

«[...] Οι κοπέλες δεν πηγαίνανε πολλές στο Γυμνάσιο. Μαθαίνανε κεντήματα, είχαμε μοδίστρες[...]»⁴⁸.

«[...]πηγαίναμε στους αργαλειούς, βάζαμε μασούρια... Επίσης, εγώ πήγαινα κοντά στις νοσοκόμες. Όταν χτυπούσε κάποιος, με φώναζαν κι έβαζα οξυζενέ και τέτοια [...]»⁴⁹.

45. Ο.π., σ. 242-248.

46. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 134.

47. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 261.

48. Συνέντευξη Α.Σ.

49. Συνέντευξη Μ.Δ. Ο Δημήτρης Σέρβος υποστηρίζει πως τα έσοδα από την

Γενικά, πάντως, το σύστημα εκπαίδευσης και η καθημερινότητα στις Παιδοπόλεις είχαν φιλοβασιλική και εθνικιστική πολιτική ιδεολογία⁵⁰, ενώ προπάντων για τα παιδιά των ανταρτών προβλεπόταν και αντικομμουνιστική κατ'ήχηση⁵¹. Καθοριστικός υπήρξε και ο ρόλος της θρησκευτικής γαλούχησης των τροφίμων μέσω προσευχών, κατηχητικών, εξύμνησης του ελληνοχριστιανικού ιδεώδους και της ορθοδοξίας⁵². Επιπλέον, στα ιδρύματα αυτά εκθειάζονταν και η ευεργέτιδα Φρειδερίκη, η Μεγάλη Μάννα όλων των παιδιών⁵³.

Όσον αφορά στις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των τροφίμων, οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονται από μεταγενέστερες προφορικές μαρτυρίες⁵⁴. Όπως είναι ευνόητο, οι συνεντεύξεις των ίδιων των πρωτα-

άμισθη εργασία των κοριτσιών (υφαντά, φορέματα, κεντήματα κ.λπ.) στις Παιδοπόλεις απέφεραν μεγάλα ποσά στα βασιλικά ταμεία και πως επρόκειτο για επικερδή επιχείρηση με πωλήσεις προϊόντων στο εσωτερικό και το εξωτερικό, ενώ, από την άλλη, οι κυβερνητικοί παράγοντες διατείνονταν πως τα έσοδα αυτά κάλυπταν λειτουργικές δαπάνες των Παιδοπόλεων. Βλ. Δημήτρης Σέρβος, *Το παιδομάζωμα και ποιι φοβούνται την αλήθεια*, Αθήνα⁴ 2009, σ. 176. Πιθανόν ο Σέρβος εννοεί (και) τις λεγόμενες Οικοκυρικές Σχολές που ιδρύθηκαν μετά τον Εμφύλιο κι εντάχθηκαν στη Βασιλική Πρόνοια. Επίσης, η Βασιλική Πρόνοια οργάνωσε αργότερα κι ένα πρόγραμμα ανάπτυξης οικοτεχνίας, τα προϊόντα της οποίας (τάπητες, προϊόντα λαϊκής τέχνης) βρισκόνταν σε εκθέσεις της πρωτεύουσας, της συμπρωτεύουσας και του εξωτερικού.

50. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 134, 142, 145.

51. Στάθης Καλύβας & Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη. 23 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα³ 2015, σ. 450.

52. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 134, 142-143, 146· Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 246-247, 271-272, 320, 332.

53. Ανδρέου, Ηλιάδου-Τάχου & Μπέτσας, *Από το «παιδομάζωμα»*, σ. [4].

54. Για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών, παραδείγματα και «οδηγίες» για μια επιτυχημένη συνέντευξη, καθώς και αξιόλογες θεωρητικές προσεγγίσεις για τη διαμόρφωση της μνήμης, βλ. ενδεικτικά Paul Thomson, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*, μτφρ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν & Ν. Ποταμιανός, Αθήνα 2002, σ. 273-319· Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του 1940: διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 107Α*, ειδικό τεύχος «Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα» (2002), σ. 135-156· Μπούσχοτεν, *Μνήμες, τραύματα*, σ. 131-147. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο μέρος με τίτλο *Ιστορίες (Stories)* του βιβλίου των Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 155-284, όπου υπάρχουν καταγε-

γωνιστών, των τότε παιδιών⁵⁵, επηρεάζονται τόσο από προσωπικά όσο και από πολιτικά φρονήματα. Έτσι, υπάρχουν μαρτυρίες που κάνουν λόγο για πολύ καλές φιλικές σχέσεις μεταξύ των τροφίμων, ενώ δεν ήταν λίγες και οι φιλίες που γεννήθηκαν στις Παιδοπόλεις και εξακολούθησαν να υφίστανται και στα κατοπινά χρόνια⁵⁶. Ενώ, όμως, για κάποιους οι Παιδοπόλεις ήταν ένα είδους άσυλο από τις οδυνηρές συνθήκες του Εμφυλίου Πολέμου, για κάποιους άλλους υπήρξαν «κέντρα» φιλοβασιλικής κατήχησης και προπαγάνδας, καθώς σε συνεντεύξεις πρώην παιδοπολιτών γίνεται λόγος για ένα καταπιεστικό καθεστώς διαβίωσης. Η ζωή στα «στρατόπεδα της Φρίκης», όπως χαρακτηριστικά ο παράνομος Τύπος αποκαλούσε τα ιδρύματα αυτά, παραφράζοντας το όνομα της βασίλισσας, δεν εμφάνιζε πολλές διαφορές από τις συνθήκες ζωής στα σωφρονιστικά ιδρύματα, με έντονη την αντίληψη της οριοθέτησης ανάμεσα στην πραγματικότητα του «εντός» και του «εκτός» κόσμου⁵⁷.

γραμμένες προφορικές μαρτυρίες των τότε παιδιών που έζησαν στην ανατολική Ευρώπη αλλά και στις Παιδοπόλεις.

55. Τα «παιδιά του Εμφυλίου» δείχνουν διάθεση να δώσουν συνεντεύξεις για όσα βίωσαν. Μπορεί να ήταν τα παιδιά-θύματα σε μια δύσκολη ιστορική συγκυρία, όμως, όπως χαρακτηριστικά λένε, «επιθυμούν να γραφτεί η ιστορία». Τα παιδιά που εγκαταστάθηκαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, πάντως, δείχνουν μεγαλύτερη προθυμία να μιλήσουν για τα βιώματά τους σε σχέση με τα παιδιά που διαβίωσαν στις Παιδοπόλεις, καθώς τα τελευταία φαίνεται ορισμένες φορές να νιώθουν κάποιες ενοχές αναφορικά με τα φιλοβασιλικά τους αισθήματα. Βλ. Τασούλα Βερβενιώτη, «Προφορική ιστορία και έρευνα για τον Ελληνικό Εμφύλιο: Η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 107 (2002), σ. 174. Για τη μελέτη της μνήμης, τη σημασία των μαρτυριών και το ρόλο τους στη διαμόρφωση ταυτότητας την κρίσιμη δεκαετία του 1940, βλ. Πολυμέρης Βόγλης, «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά* 47 (2007), σ. 437-456.

56. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 249-250.

57. Μαντώ Δαλιάνη & Mark Mazower, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο Mark Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα 1943-1960*, Αθήνα² 2004, σ. 113, 114, 116, 118· Παπαγεωργίου, *Το «παιδομάζωμα»*, σ. 40. Πρβλ. Ιωάννης Μπουγάς, *Η φωνή της Ειρήνης. Η μαρτυρία της Ειρήνης Δαμοπούλου από το παιδομάζωμα*, Θεσσαλονίκη² 2008, σ. 165-179, όπου παρουσιάζεται μία εξιδανικευμένη μάλλον και μονοδιάστατη εικόνα για τις Παιδοπόλεις.

Η επιστροφή στις εστίες τους των παιδιών που φιλοξενήθηκαν στις Παιδοπόλεις έλαβε χώρα μετά το πέρας του Ελληνικού Εμφυλίου⁵⁸. Ειδικότερα, ο επίσημος επαναπατρισμός των παιδιών άρχισε στις 24 Ιουνίου 1950 στην πλατεία Συντάγματος, όπου έλαβε χώρα δημόσια τελετή μπροστά από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Την αποχαιρετιστήρια εκδήλωση παρακολούθησαν οι βασιλείς, πρόσκοποι, μαθητές από σχολεία της πρωτεύουσας, τρόφιμοι των Παιδοπόλεων και πλήθος κόσμου⁵⁹. Ωστόσο, κάποια παιδιά είχαν ήδη από την άνοιξη του ίδιου έτους επανέλθει στους τόπους μόνιμης κατοικίας τους. Η επάνοδος στις εστίες τους τους δημιουργούσε αμφίθυμα συναισθήματα: άλλα ήταν ικανοποιημένα, ενώ άλλα που είχαν αποκτήσει άλλες συνήθειες, είχαν μάθει τρόπους και γνώριζαν τις άσχημες συνθήκες ζωής στην ύπαιθρο απ' όπου προέρχονταν και τις δυσχέρειες των συγγενικών τους προσώπων αισθάνονταν απογοητευμένα και δυσκολεύτηκαν να εγκλιματιστούν στη νέα πραγματικότητα⁶⁰.

«[...]Μου φάνηκε (όταν επέστρεψα στο χωριό μου στον Έβρο) λίγο δύσκολα. Αλλιώς τα ξέραμε στην Παιδόπολη κι αλλιώς τα βρήκαμε. Άμα δεν έχεις μπαμπά και μαμά, θα καλοπεράσεις; Στο χωριό αρμέγαμε, πηγαίναμε στο μαντρί, το γάλα στον γαλατά και κάναμε γεωργικές δουλειές (...). Είχα “αέρα”, δεν έγινα χωριάτισσα, μιλούσα με το “σεις” και με το “σας”. Όταν γύρισα στο χωριό, άκουγα αυτά που έκαναν οι αντάρτες, έκαιγαν σπίτια και τέτοια, κι εγώ δεν τα έζησα αυτά[...]»⁶¹.

Οπωσδήποτε, πάντως, τη μέρα του αποχωρισμού υπήρχε ένα κλίμα συγκίνησης.

«[...] (Τα παιδιά) φύγανε λίγα-λίγα. Δεν φύγανε όλα μαζί. Εγώ (που ήμουν ομαδάρχισσα στην Παιδόπολη Κέρκυρας) έφυγα πρώτα με τα παιδιά για την Κόνιτσα. Ήτανε τρεις αποστολές νομίζω. Κλαίγανε αυτά και κλαίγαμε και 'μες. Λύπη...! Εζήσαμε αυτόν τον καιρό και τα αγαπήσαμε πολύ. Και αυτά δηλαδή. Το πιστεύεις ότι όταν τα πήραμε στο χωριό τους μας αγκαλιάζανε και μας εφιλούσανε;[...]»⁶².

«[...]Θυμάμαι (από την τελευταία μέρα στην Παιδόπολη στο Καστρί) που

58. Κόκκορη, *Οι Παιδονόλεις*, σ. 49.

59. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 278· Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 202-205.

60. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 202-207.

61. Συνέντευξη Μ.Δ.

62. Συνέντευξη Α.Σ.

μαζευτήκαμε όλοι, για να φύγουμε. Αποχαιρετήσαμε το προσωπικό, άλλοι έκλαιγαν[...]»⁶³.

Όταν ξεκίνησε η επιχείρηση του επαναπατρισμού, η εκτελεστική επιτροπή του Εράνου είχε αποφασίσει να συνεχίσει τη λειτουργία εννέα Παιδοπόλεων⁶⁴ για τα παιδιά που ήταν ορφανά και από τους δύο γονείς, τα παιδιά των ανταρτών, των φυλακισμένων και των εξόριστων⁶⁵. Τελικά, όμως, διατηρήθηκαν δώδεκα Παιδοπόλεις μετά τη λήξη του Εμφυλίου και μέχρι το τέλος της δεκαετίας, ενώ ο αριθμός τους αυξήθηκε σε δεκατρείς ή δεκατέσσερις μεταξύ 1953 και 1958⁶⁶. Με την επιστροφή των παιδιών στις εστίες τους περατώθηκε το πρώτο μέρος του προγράμματος του Εράνου και άρχισε να υλοποιείται το δεύτερο, αυτό της αποκατάστασης των ορφανών και απροστάτευτων⁶⁷. Οι Παιδοπόλεις, άλλωστε, στο πλαίσιο της μετεμφυλιακής πραγματικότητας εξελίχθηκαν τόσο στον τρόπο οργάνωσης και κατεύθυνσης όσο και στον τρόπο σύστασης. Κυριότερος στόχος τους ήταν πλέον η επαγγελματική εκπαίδευση των τροφίμων, γι' αυτό και ανέπτυξαν γνώρισμα τεχνικών και οικοκυρικών σχολών. Οι υποψήφιοι τρόφιμοι συνέχισαν να προέρχονται τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950 από τις αγροτικές περιοχές, αλλά τα ιδρύματα αυτά πλέον αποκτούσαν βαθμιαία και χαρακτηριστικά κοινωνικής πρόνοιας με αποτέλεσμα τα κριτήρια επιλογής να έχουν διαφοροποιηθεί, καθώς τα παιδιά έπρεπε να πάσχουν από σπάνιες και ιδιάζουσες ασθένειες ή να είχαν γεννηθεί εκτός γάμου ή να είχαν χάσει και τους δύο γονείς ή οι γονείς τους να βρίσκονταν στη φυλακή⁶⁸.

Η μετεξέλιξη αυτή του Εράνου συνδέθηκε και με τη μετονομασία του σε *Βασιλική Πρόνοια* το 1955. Τη δεκαετία αυτή φιλοξενήθηκαν στις Παιδοπόλεις και παιδιά που επέστρεψαν στην Ελλάδα από την ανατολική Ευρώπη, αλλά η προσαρμογή τους στη ζωή της υπαίθρου ήταν δύσκολη και επιθυμούσαν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους ή να βρουν επαγγελματική απασχόληση σε κάποιο αστικό κέντρο⁶⁹, αφού η πλειοψηφία των παι-

63. Συνέντευξη Μ.Δ.

64. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 209.

65. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 278.

66. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 209.

67. Κόκκορη, *Οι Παιδοπόλεις*, σ. 50.

68. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 214-215.

69. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 124, 140-141.

διών αυτών είχε καταγωγή από τους δοκιμασμένους σε δυσμενείς συνθήκες αγροτικούς τόπους των βόρειων επαρχιών της χώρας (Μακεδονία, Ήπειρος, Θράκη)⁷⁰. Για τα επαναπατρισθέντα παιδιά από το λεγόμενο «παραπέτασμα», πάντως, υπήρξε μία γενικότερη ανησυχία από την πλευρά του Εράνου και γι' αυτό κατά τη διάρκεια παραμονής τους στις Παιδοπόλεις έπρεπε να επιληφθούν όχι μόνο την επανενσωμάτωσή τους, αλλά και την «αναμόρφωση»-«αναδιαπαιδαγώγησή» τους⁷¹. Αργότερα, στις Παιδοπόλεις φιλοξενούνταν και παιδιά που οι γονείς τους είχαν χωρίσει ή είχαν μεταναστεύσει ή δεν μπορούσαν να τα συντηρήσουν (π.χ. λόγω ανέχειας ή/και πολυτεχνίας).

«Ήτανε διαφορετικές οι αιτίες (εισαγωγής στην Παιδόπολη). Ήτανε (τα παιδιά) από χωρισμένους γονείς. Ορφανά. Ήτανε από γονείς που είχανε πάει μετανάστες. (Ήτανε) από πολύτεκνες οικογένειες που δεν είχανε τον τρόπο να (τα) συντηρήσουνε όταν ήταν πολύτεκνοι και τα παίρνανε (στην Παιδόπολη)»⁷².

Στις Παιδοπόλεις απασχολήθηκε πολυάριθμο προσωπικό (ιατρικό, διδακτικό, διοικητικό, εργατικό κ.ά.) και φορέας ασφάλισης των μισθωτών αυτών υπαλλήλων ήταν το ΙΚΑ⁷³. Όπως ήταν φυσικό, και ανάμεσα στα μέλη των εργαζομένων στα εν λόγω ιδρύματα σε όλη την περίοδο λειτουργίας τους, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου αλλά και μετέπειτα, αναπτύχθηκαν φιλικοί δεσμοί, κάποιοι από τους οποίους άντεξαν στο πέρασμα των χρόνων. Επίσης, σχηματίστηκαν και ακόμα πιο στενές σχέσεις, μερικές από τις οποίες κατέληξαν σε γάμο και δημιουργία οικογένειας. Σε περίπτωση έγγαμης σχέσης δεν επιτρεπόταν (τουλάχιστον πάντα) η συνυπηρέτηση και των δύο συζευγμένων στελεχών στην Παιδόπολη.

«[...] Ήμασταν πολύ αγαπημένοι, ουδέποτε μαλώσαμε. Κάναμε ωραίες συγκεντρώσεις(...) Αναπτυχθήκανε και ειδύλλια μεταξύ του προσωπικού. Παντρευτήκανε μετά. Πόσα ζευγάρια...! Ένα ζευγάρι ο Αντρέας και η Μερόπη. Πήγανε στην Αυστραλία. Άλλο ο Τόνης και η Κούλα (...). Ήτανε κι άλλα ζευγάρια που χωρίσανε μετά (...). Μ' αυτή που πήγε στην Αυστραλία έχουμε αλληλογραφία, μιλάμε και στο τηλέφωνο, έχουμε στενή σχέση.

70. Ματθαίου & Πολέμη, *Ο ιδεότυπος του νέου κομμουνιστή*, σ. 154.

71. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 304-309.

72. Συνέντευξη της Άννας Γιάννου στον Στέφανο Αγάθο, Πρέβεζα, 24 Αυγούστου 2016.

73. Καραγιαννακίδης, *Παιδόπολη «Άγιος Γεώργιος»*, σ. 4, 7.

Όταν της γράφω, θέλει να της λέω όλα αναλυτικά τα νέα της Κέρκυρας [...]»⁷⁴.

«[...] Ο καλύτερος μου φίλος ήτανε ένας (...) δύο χρόνια μεγαλύτερος μου. Δούλευε στο φούρνο. Έκατσε υπάλληλος. Από τρόφιμος έγινε υπάλληλος (όπως συνέβη και με μένα) και παντρεύτηκε μία παιδοκόμο, ομαδάρχισσα, έτσι νομίζω τις λέγανε. Τη γνώρισε στη Φιλιπιάδα. Ήτανε κοπελίτσα είκοσι χρονών αυτή, δεκαοχτώ αυτός. Πήγα στο γάμο τους [...]»⁷⁵.

«[...] Εκεί (στην Παιδόπολη Ζηρού) γνώρισα και τη γυναίκα της ζωής μου που (sic) απέκτησα αργότερα τα δυο μου παιδιά [...]»⁷⁶.

«[...] τον Νοέμβριο του '67 αναγκάστηκα σε παραίτηση λόγω που γνώρισα εκεί (στην Παιδόπολη Ζηρού) τον μετέπειτα σύζυγό μου και δεν μας επιτρεπόταν συνυπηρέτηση σε αντρόγυνο, οπότε έπρεπε ένας απ' τους δύο να παραιτηθεί και επειδή δούλευε και ο σύζυγος εκεί ως αρτοποιός, έφυγα εγώ [...]»⁷⁷.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλεφθούν και φαινόμενα ανταγωνισμού ανάμεσα στα δύο φύλα κατά τη συνεργασία τους που αφορούσαν στην ανέλιξή τους στην ιεραρχία του Εράνου, αλλά και σύναψη παράνομων ερωτικών δεσμών, όπως συνέβη λόγου χάρη στην Παιδόπολη Λάρισας μεταξύ έγγαμου οικογενειάρχη και νεότερης συναδέλφου του⁷⁸.

Εν κατακλείδι, για τα παιδιά που φιλοξενήθηκαν στις Παιδοπόλεις, κατά την περίοδο του Ελληνοβουλγαρικού Εμφυλίου, αλλά και γι' αυτά που παρέμειναν στις Παιδοπόλεις τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, αξίζει να αναφερθεί η άποψη της έγκριτης ιστορικού Τασούλας Βερβενιώτη, που διατυπώνει το εξής συνοπτικό πλην εύστοχο συμπέρασμα:

«Αυτά τα παιδιά και «σώθηκαν» και «αρπάχτηκαν». Σώθηκαν από τους βομβαρδισμούς και την πείνα, οτιτίστηκαν καλύτερα από όσα έμειναν στα χωριά τους και πολλά από αυτά μορφώθηκαν. Τα έχουν αρπάξει όμως, με την έννοια ότι και τα δύο στρατόπεδα τα εκπαιδύσαν με τα δικά τους πιστεύω, τα εγκλώβισαν στο δικό τους κόσμο. Τα παιδιά αυτά βρέθηκαν

74. Συνέντευξη Α.Σ.

75. Συνέντευξη Θεοφύλακτου.

76. Συνέντευξη του Βασιλείου Αρμενιάκου στον Στέφανο Αγάθο, Πρέβεζα, 24 Αυγούστου 2016.

77. Συνέντευξη Γιάννου.

78. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 241, 252.

στη δίνη μιας στρατιωτικής και πολιτικής αντιπαράθεσης, η οποία μετέβαλε και καθόρισε τη ζωή τους»⁷⁹.

Επρόκειτο, επομένως, για «μεικτή ευλογία»⁸⁰.

Τέλος, να αναφερθεί ότι στη διάρκεια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1974) η Βασιλική Πρόνοια μετονομάστηκε σε Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας, η λειτουργία του οποίου διήρκεσε μέχρι το 1998, οπότε εντάχθηκε στον Εθνικό Οργανισμό Κοινωνικής Φροντίδας. Το 2003 ο πρώην Έρρανος προσαρτήθηκε στο Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας⁸¹.

Η Παιδόπολη «Άγιος Αλέξανδρος» Ζηρού Πρέβεζας

Η Παιδόπολη Ζηρού ονομάστηκε «Άγιος Αλέξανδρος», όπως και η παρακείμενη εκκλησία⁸², και οικοδομήθηκε στις όχθες της λίμνης Ζηρού στην Πρέβεζα. Η ημιορεινή περιοχή της λίμνης Ζηρού ανήκει διοικητικά στην Περιφέρεια Ηπείρου⁸³. Η Ζηρόπολη, όπως είναι γνωστή στη γεωγραφική περιοχή της Πρέβεζας, κατασκευάστηκε από ξένους αρχιτέκτονες με τη συνδρομή του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού και με επικεφαλής κατασκευαστή τον Ελβετό Rodolphe Pfenniger⁸⁴. Η χρηματοδότηση του έργου προ-

79. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 279.

80. Λουκιανός Χασιώτης, «Το “ζήτημα των παιδιών” του Εμφυλίου», *Εφημερίδα Η Καθημερινή*, 01/07/2012.

81. Τασούλα Βερβενιώτη, «Το “εθνικό παιδοφύλαγμα” και ο “Έρρανος” της βασιλίσσας Φρειδερίκης (1949-1950)», στο Δέσποινα Παπαδημητρίου & Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάνη Γιανουλόπουλο*, Αθήνα 2012, σ. 275-276.

82. Χρήστος Σκαμνέλος, «Εγκαταστάσεις Παιδόπολης Ζηρού», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 155. Ο Αντώνιος Δαυΐδ την κατονομάζει ως «Μέγας Αλέξανδρος», βλ. Αντώνιος Δαυΐδ, *Εθνικό Παιδοφύλαγμα*, έκδοσις Β5/Γ.Ε.Σ., Αθήνα 1949, σ. 99.

83. Μαριάννα Νάστου, «Φυσικό περιβάλλον περιοχής λίμνης Ζηρού», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 7.

84. Για τον Rodolphe Pfenniger και τη συμβολή του στην κατασκευή της Παιδόπολης Ζηρού, βλ. Claude Noir, «Ροδόλφος Πφένινγκερ, ο τεχνικός-αρχηγός του εργοταξίου του Ζηρού», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρη-

ερχόταν από την Ελβετία (*Don Suisse-Ελβετική Δωρεά*) στο πλαίσιο ανθρωπιστικής βοήθειας για τα θύματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ήδη από το καλοκαίρι του 1946 είχε έλθει στην Πρέβεζα ένα κλιμάκιο Ελβετών επιστημόνων, προκειμένου να προσφέρει βοήθεια δημιουργώντας ένα κτηριακό συγκρότημα και εξασφαλίζοντας το επιστημονικό, υπαλληλικό και υπηρετικό προσωπικό αυτού. Ουσιαστικά δηλαδή το στήσιμο του οικοδομήματος αυτού ξεκίνησε πριν από τη δημιουργία του Εράνου Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών, όμως τελικά εντάχθηκε λίγο αργότερα στο *σύστημα των Παιδοπόλεων της Φρειδερίκης*. Αρχικά η τοποθεσία ανέγερσης των εγκαταστάσεων ήταν η τοποθεσία «Ψαθάκι» κοντά στην Πρέβεζα, όμως στο τέλος κατόπιν υποδείξεως των Ελβετών επιστημόνων, επιλέχθηκε η τοποθεσία του Ζηρού, η οποία τότε ανήκε σε κτηματίες, τώως ακτήμονες κοινοτήτων της περιοχής, και στον βιομήχανο Λιάμπη. Το ζήτημα της απαλλοτρίωσης των κτημάτων συζητήθηκε με τον υπουργό, γενικό διοικητή της Ηπείρου, προκειμένου να ξεπεραστούν τα εμπόδια και να αξιοποιηθεί η εδαφική αυτή έκταση, όμως δεν υπήρχε το απαραίτητο χρηματικό ποσό, για να αποζημιωθούν οι κτηματίες. Ωστόσο, σε διαβούλευση που πήρε χαρακτήρα γενικής συνέλευσης και που έλαβε χώρα στη Φιλιππιάδα οι κτηματίες πληροφορήθηκαν για τη σημασία της ίδρυσης και λειτουργίας του οικήματος και συναίνεσαν ομόφωνα στο να παραχωρήσουν δωρεάν τα κτήματά τους. Τα υλικά για την δόμηση της μετέπειτα Παιδόπολης ο «Άγιος Αλέξανδρος» Πρέβεζας μεταφέρθηκαν με το εμπορικό πλοίο *Βόρειον Σέλας*⁸⁵ και ουσιαστικά επρόκειτο για ξύλινες προσκοπικές κατασκευές⁸⁶.

Η εν λόγω Παιδόπολη λειτούργησε για πρώτη φορά επίσημα τον Ια-

σκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 99-100· Claude Noir, «Από το σχέδιο μέχρι το άνοιγμα της Παιδόπολης Ζηρού», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 101-109.

85. Αθανάσιος Μανουσόπουλος, *Μαρτυρίες, γεγονότα και μνήμες (1946-1965)*, Αθήνα 2002, σ. 51-53· Βασίλης Σάνδρης, «Μικρή αναφορά στην ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού», *Εν Νικολιτσίω, Εφημερίδα Ιστορίας, Λόγου και Πολιτισμού*, Φ. 37, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2013, σ. 18, ψηφιοποιημένο στο <http://www.scribd.com/doc/139228614/En-Nikolitsio> (ανακτήθηκε στις 28/04/2014). Σύμφωνα με τον Claude Noir, εγγονό του Rodolphe Pfenniger, το πλοίο που μετέφερε τα υλικά στο λιμάνι της Πρέβεζας λεγόταν *Vorios Hellas*. Βλ. Noir, *Από το σχέδιο*, σ. 106.

86. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 243.

νουάριο του 1948, όμως ενδέχεται αρκετά παιδιά να είχαν εισαχθεί και λίγο νωρίτερα. Οι πρώτες ομάδες παιδιών που εισήλθαν στην Παιδόπολη προέρχονταν από χωριά της Κόνιτσας, ενώ πριν διέμεναν στο Αναγνωστοπούλειο Οικοτροφείο⁸⁷ ή/και από την Παιδόπολη Κόνιτσας «Αγία Ελένη», την οποία αναγκάστηκαν να εκκενώσουν λόγω της μη επιτυχούς απόπειρας των ανταρτών να κυριεύσουν την πόλη⁸⁸. Στις δραστηριότητες της Παιδόπολης «Άγιος Αλέξανδρος» εντάσσεται και η έκδοση του μηνιαίου εντύπου τα *Ηπειρωτικά Νέα*, το πρώτο φύλλο του οποίου κυκλοφόρησε το Μάιο του 1948⁸⁹.

Η διάταξη των κτηρίων της θύμιζε μικρό χωριό. Στις εγκαταστάσεις της υπήρχαν κοιτώνες, λουτρά, αποχωρητήρια, σχολικές αίθουσες για το Δημοτικό σχολείο, γραφεία, εργαστήρια (π.χ. ξυλουργείο, τσαγκάρικο), αίθουσα ψυχαγωγίας, θέατρο, γκαράζ, εκτροφεία ορνίθων και ζώων, αρθρευτικό δίκτυο, υδραγωγείο, χώροι εστίασης (τραπεζαρίες), εκκλησία, νοσοκομείο, πλυντήρια-ιματιοθήκη, κήπος, φούρνος ακόμα και γήπεδο.

«[...] Οι εγκαταστάσεις (ήταν) τέλειες, ένα μικρό χωριό. (...) Είχαμε κουνέλια, περιστέρια, κότες, γουρούνια. Τα φρόντιζαν δύο άτομα. Μία μικρή παραγωγή [...]»⁹⁰.

«[...] (Εμείνα στην Παιδόπολη Ζηρού) από το 1959 μέχρι το 1970. Τα (τελευταία) τρία χρόνια ήμουν υπάλληλος, από το 1967 μέχρι το 1970. (...) Ήταν προκατασκευασμένα τα κτήρια που μέναμε εμείς. Εκτός από το ξυλουργείο, την τραπεζαρία, (υπήρχε) φούρνος, αίθουσα ψυχαγωγίας. Το κτήριο της μουσικής ήταν κτήριο κανονικό. Είχε γήπεδο ποδοσφαίρου και μπάσκετ και πολλές φορές το χειμώνα πλημμύριζε από τις βροχές το γήπεδο, γιατί ήταν κοντά στη λίμνη (Ζηρού) και γέμιζε νερό μέχρι πάνω στις κερκίδες[...]»⁹¹.

Στη Ζηρόπολη απασχολήθηκε πολυάριθμο προσωπικό, όπως υπάλληλοι γραφείου, φύλακες, εργάτες, τεχνίτες, κηπουροί, προσωπικό εστίασης, καθαρίστριες, δάσκαλοι και συνταξιούχοι ιερείς⁹². Γενικότερα, η συγκεκριμένη Παιδόπολη αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα συγκροτήματα

87. Σάνδρης, *Μικρή αναφορά*, σ. 18.

88. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 177.

89. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 247-248, 248 σημ. 65.

90. Συνέντευξη Αρμενιάκου.

91. Συνέντευξη Θεοφύλακτου.

92. Σκαμνέλος, *Εγκαταστάσεις Παιδόπολης Ζηρού*, σ. 153-167.

Παιδοπόλεων⁹³ και θεωρείται μία από τις καλύτερες στην Ελλάδα⁹⁴ με άριστες συνθήκες διαβίωσης, αλλά με το ελάττωμα –σε σχέση με άλλες Παιδοπόλεις που λειτουργούσαν σε πόλεις– ότι οι εγκαταστάσεις της απείχαν αρκετά από το πιο γειτονικό (ημι)αστικό κέντρο⁹⁵.

Λίγους μήνες μετά τη λειτουργία της Παιδόπολης και συγκεκριμένα το καλοκαίρι του 1948, η δύναμή ανερχόταν στα 706 παιδιά, ενώ τα στελέχη του προσωπικού αριθμούσαν γύρω στα 70 άτομα⁹⁶. Την περίοδο αυτή τα παιδιά που φιλοξενούνταν εκεί μεταφέρθηκαν εσπευσμένα στην Αθήνα λόγω των συμπλοκών μεταξύ των αντιμαχόμενων στην ευρύτερη περιοχή του Σουλίου⁹⁷. Η εκκένωση της Παιδόπολης έγινε κατόπιν διαταγής των στρατιωτικών αρχών της Ηπείρου, επειδή η πρόσβαση Φιλιπιάδας-Αγρινίου και Φιλιπιάδας-Ιωαννίνων είχε διακοπεί. Η μεταγωγή των παιδιών έγινε με στρατιωτικά οχήματα μέχρι την Πρέβεζα κι από εκεί με αρματαγωγό μέχρι τον Πειραιά. Οι 706 τρόφιμοι διανεμήθηκαν αρχικά σε τρεις άνισες ομάδες: 354 φιλοξενήθηκαν στο Κολλέγιο Ψυχικού, 99 στο Ιωσηφόγειο και 253 στην Παιδόπολη «Άγιος Ανδρέας». Κατόπιν μεταστεγάστηκαν όλα στις εγκαταστάσεις του «Άγιου Ανδρέα»⁹⁸. Η Παιδόπολη «Άγιος Αλέξανδρος» μετά τη δίχρονη συγχώνευσή της με την Παιδόπολη «Άγιος Ανδρέας» στο Καλαμάκι επαναλειτούργησε ανεξάρτητη στο Ζηρό⁹⁹.

Η διάρθρωση και το πρόγραμμα της Παιδόπολης ο «Άγιος Αλέξανδρος» δεν απέκλιναν σημαντικά από εκείνα των άλλων Παιδοπόλεων. Κάθε θάλαμος στέγαζε συγκεκριμένο αριθμό παιδιών που αποτελούσαν μία ομάδα, επικεφαλής και υπεύθυνη της οποίας ήταν η ομαδάρχισσα. Η ομαδάρχισσα ζούσε συνεχώς επί 24ώρου βάσεως με τα παιδιά, αλλά κοιμόταν σε διαφορετικό δωματιάκι που βρισκόταν στο τέλος του θαλάμου. Όσον αφορά στην υγειονομική περίθαλψη των παιδιών, αξίζει να αναφερ-

93. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 613 και σ. 613 σημ. 1.

94. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 135.

95. Μπούσχοτεν, *Το σύστημα των Παιδοπόλεων*, σ. 90.

96. Τασούλα Βερβενιώτη, *Αναπαραστάσεις της Ιστορίας. Η Δεκαετία του 1940 μέσα από τα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού*, Αθήνα 2009, σ. 224.

97. Σάνδρης, *Μικρή αναφορά*, σ. 19. Για την ίδια αιτία, δηλαδή λόγω της δράσης του ΔΣΕ κοντά σε Παιδόπολεις, πραγματοποιήθηκε και η μετεγκατάσταση των παιδιών της «Αγίας Όλγας» Φλώρινας στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 185, 260.

98. Βερβενιώτη, *Αναπαραστάσεις της Ιστορίας*, σ. 222, 224.

99. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 209.

θεί η ύπαρξη μεγάλου αναρρωτηρίου επαρκώς εξοπλισμένου ακόμα και με ακτινολογικό μηχάνημα. Επίσης, υπήρχε και οδοντιατρείο. Τα παιδιά σε μηνιαία βάση παρακολουθούνταν από γιατρό, ενώ στοιχεία για το βάρος και το ύψος τους, τα απαραίτητα εμβόλια και τυχόν ασθένειες καταγράφονταν στην ατομική τους καρτέλα. Σε περίπτωση σοβαρών περιπτώσεων που ο γιατρός της Παιδόπολης δεν μπορούσε να διαχειριστεί, τα παιδιά μεταφέρονταν, ανάλογα με την περίπτωση, στην Αθήνα ή σε κοντινά νοσοκομεία για περαιτέρω θεραπεία. Γενικότερα, η υγειονομική περίθαλψη στη Ζηρόπολη μπορεί να θεωρηθεί υποδειγματική, για τα δεδομένα της τότε εποχής. Η ψυχαγωγία των παιδιών είχε να κάνει κυρίως με διάφορα αθλήματα ή δραστηριότητες (ποδόσφαιρο, μπάσκετ, βόλεϊ, ενασχόληση με τον κήπο κ.λπ.) μέσα στο χώρο του Ζηρού, ενώ κατά τη διάρκεια των διακοπών των Χριστουγέννων και του Πάσχα παρουσιάζονταν συνήθως θεατρικές παραστάσεις. Από το έτος 1954 μάλιστα και ύστερα, τα παιδιά κατά τη θερινή περίοδο μπορούσαν, κατόπιν αδείας από την Παιδόπολη που κάλυπτε και τα έξοδα αυτά, να επισκεφθούν συγγενικά τους πρόσωπα ή εναλλακτικά να μείνουν σε κατασκήνωσ¹⁰⁰.

Στην Παιδόπολη λειτουργούσε και εξατάξιο Δημοτικό σχολείο. Μαρτυρίες¹⁰¹ κάνουν λόγο για καλούς δασκάλους. Δύο ή τρεις τάξεις είχαν συ-

100. Σάνδρης, *Μικρή αναφορά*, σ. 19-20· Βασίλης Σάνδρης, «Η ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού μέσα από μαρτυρίες», στο *Το Φυσικό και Πολιτισμικό Απόθεμα της Λίμνης Ζηρού*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Φιλιππιάδα 2014, σ. 135-136, 141, 145-146.

101. Ο ιατρός και ιστορικός ερευνητής Βασίλης Σάνδρης εύστοχα επισημαίνει: «Δεδομένου ότι οι Παιδοπόλεις λειτουργούσαν επί μία σχεδόν τριακονταετία κάτω από διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, με διαφορετικές αιτίες εισόδου των παιδιών, ακόμη δε και με γεωγραφικές ιδιαιτερότητες, θεωρήθηκε αναγκαίο να συγκεντρωθεί ένας ικανός αριθμός μαρτυριών από διαφορετικές περιοχές, από παιδιά με διαφορετική πολιτική οικογενειακή προέλευση (όσον αφορά κυρίως στην πρώτη περίοδο από το 1947 έως το 1958), αλλά και από το προσωπικό των Παιδοπόλεων, όπως από ομαδάρχες, αρχηγούς, δασκάλους. Η πολύπλευρη πληροφόρηση αλλά και η διασταύρωση γεγονότων απαιτούσε επίσης μαρτυρίες προερχόμενες από διαφορετικά δίκτυα πληροφορητών ανεξάρτητα μεταξύ τους, όπως και από πληροφορητές διαφόρων εκπαιδευτικών βαθμίδων», βλ. Σάνδρης, *Η ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού*, σ. 111.

Για δημοσιευμένα αποσπάσματα μαρτυριών γενικά για την Παιδόπολη Ζηρού, βλ. *ό.π.*, σ. 114-152. Επιπροσθέτως να αναφερθεί ότι οι προφορικές μαρτυρίες-

νήθως από δύο τμήματα. Στη συνέχεια, για να προχωρήσει κάποιος στο Γυμνάσιο έπρεπε να έχει βαθμό 9 ή 10, διαφορετικά πήγαινε να μάθει μία τέχνη στα εργαστήρια (τσαγκάρικο, ξυλουργείο κ.ά.) που υπήρχαν στην Παιδόπολη. Οι τρόφιμοι της Ζηρόπολης που αποφοιτούσαν από το Δημοτικό με άριστα πήγαιναν είτε στην Παιδόπολη «Αγίας Σοφίας» Αργριάς Βόλου είτε στην Παιδόπολη «Άγιος Δημήτριος» Θεσσαλονίκης, για να συνεχίσουν τη φοίτησή τους στο Γυμνάσιο. Για να εξακολουθήσουν να διαβιούν όμως στις Παιδοπόλεις εκεί έπρεπε να προβιβάζονται με βαθμό τουλάχιστον 17, διαφορετικά θα έπρεπε είτε να φοιτήσουν σε τεχνικές σχολές είτε να επαναπατρισθούν. Στα τέλη της δεκαετίας 1950 όμως το όριο βαθμολογίας μειώθηκε από το 17 στο 15, ενώ γύρω στο 1970 εξαλείφθηκε εντελώς. Για τη δεκαετία του 1960 πάντως υπάρχει μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία οι τρόφιμοι του Ζηρού φοιτούσαν στο Γυμνάσιο Φιλιππιάδας ή σε επαγγελματική σχολή στο Ληξούρι.

«[...] Όποια παιδιά ήτανε ο βαθμός τους (καλός) για Γυμνάσιο (πήγαιναν) στο πιο κοντινό Γυμνάσιο στη Φιλιππιάδα ή γινόταν η επιλογή των καλύτερων και πηγαίναν (sic) στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς, όπου εκεί βγάζοντας το Γυμνάσιο συνέχιζαν και ανώτερες σχολές, όπως εμποροπλοιάρχων και άλλα [...]»¹⁰².

συνεντεύξεις γενικότερα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί δίνεται πλέον ο λόγος σε ανθρώπους που ήταν αυτόπτες και αυτόχοι μάρτυρες όσων περιγράφουν. Παράλληλα αντλούνται πληροφορίες από πεδία, όπως το συναισθηματικό και εκείνο των πεπειθίσεων, τα οποία συχνά δεν εμπεριέχονται σε άλλου είδους πηγές (π.χ. αρχειακά τεκμήρια). Ωστόσο, επειδή το στοιχείο του υποκειμενισμού είναι έντονο, ο ερευνητής οφείλει να εντοπίσει τα κατάλληλα πρόσωπα και να λάβει συνεντεύξεις από όσο το δυνατόν περισσότερους πληροφορητές και μάλιστα τα κριτήρια επιλογής (ηλικία, φύλο, επάγγελμα κ.λπ.) πρέπει να είναι διαφορετικά. Βλ. Σπυρίδων Ασωνίτης & Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία. Βιβλίο εκπαιδευτικού*, Αθήνα 2006, σ. 30-31. Τέλος, να σημειωθεί ότι η έρευνα γενικότερα έδωσε έμφαση και αξία στις προσωπικές μαρτυρίες από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οπότε οι «πρωταγωνιστές» κατάφεραν να ακουστεί ο λόγος τους, ιδιαίτερα μάλιστα για μία εποχή «ενοχοποιημένη» και «αποσιωπημένη», όπως ήταν ο Εμφύλιος με τις τραυματικές εμπειρίες που επέφερε. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, «Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: μεθοδολογικές προτάσεις», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν κ.ά. (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 70, 71, 79-80.

102. Συνέντευξη Γιάννου. Στο Ληξούρι είχε συσταθεί οικοτροφείο της Βασιλι-

Σε έναν γενικότερο απολογισμό για την εκπαίδευση στην Παιδόπολη της Πρέβεζας, διαπιστώνεται ότι στη δεκαετία του 1950 τα παιδιά κατευθύνονταν κυρίως στην τεχνική εκπαίδευση, έτσι ώστε όταν ερχόταν η ώρα να επαναπατριστούν στα χωριά τους να μπορούν να συμβάλουν στην ανασυγκρότησή τους: τη δεκαετία όμως του 1960 όλο και μεγαλύτερος αριθμός παιδιών στρεφόταν σε ανώτερες και ανώτατες σχολές, ενώ αρκετά παιδιά ακολούθησαν στρατιωτική καριέρα¹⁰³. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Βασίλης Σάνδρης:

«η Παιδόπολη Ζηρού, παρά τις κατά καιρούς διάφορες δυσλειτουργίες ή και προσωπικά παράπονα, υπήρξε για εκείνα τα παιδιά που είχαν ανάγκη την εποχή εκείνη ένας θετικός παράγοντας στη ζωή τους, ο οποίος συνέβαλε σημαντικά στην εκπαιδευτική και επαγγελματική τους εξέλιξη και αποκατάσταση»¹⁰⁴.

Ενώ γενικότερα είναι λίγο δύσκολο να προσεγγιστεί το πώς βίωναν τα παιδιά στη Παιδόπολη Πρέβεζας το κλίμα των εορτών και γενικότερα των εορταστικών εκδηλώσεων, λόγω του ότι δεν βρίσκονταν μαζί με τις οικογένειές τους, εντούτοις μία σειρά τεκμηρίων στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.)-Αρχεία Νομού (Α.Ν.) Πρέβεζας της περιόδου «Δεκέμβριος 1958-Ιανουάριος 1959», επιτρέπει να σχηματιστεί μία μικρή έστω ενδεικτική εικόνα. Κατά την προαναφερόμενη λοιπόν χρονική περίοδο η Παιδόπολη Ζηρού παρουσίαζε όψη εορταστική. Τα παιδιά την παραμονή των Χριστουγέννων έφαλλαν τα κάλαντα, ανήμερα των Χριστουγέννων εκκλησιάστηκαν, ενώ τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων έλαβε χώρα γιορταστική εκδήλωση στην αίθουσα ψυχαγωγίας, όπου πέρα από τα ποιήματα και τα τραγούδια που παρουσιάστηκαν, παίχτηκε μπροστά σε επίσημο κοινό (αρχές του τόπου κ.λπ.) και θεατρικό έργο. Αντιστοίχως την ημέρα της Πρωτοχρονιάς κόπηκε η καθιερωμένη Βασιλόπιτα, ενώ κατά τις απογευματινές ώρες διανεμήθηκαν στα παιδιά δώρα που στάλθηκαν από τα παιδιά του κολλεγίου της Neuchatel της Ελβετίας. Μάλιστα, μεταξύ των

κής Πρόνοιας στη Βαλλιάνειο Επαγγελματική Σχολή. Πιθανόν αυτό εννοούσε η πληροφοροφροδοδότηρια κι όχι Γυμνάσιο, όπως ανέφερε στη συνέντευξη.

103. Σάνδρης, *Μικρή αναφορά*, σ. 19-20· Σάνδρης, *Η ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού*, σ. 145-149.

104. Σάνδρης, *Μικρή αναφορά*, σ. 20.

Ελληνόπουλων και των Ελβετόπουλων ανταλλάχθηκαν και ευχετήριες κάρτες¹⁰⁵.

Τους χώρους της Παιδόπολης «Άγιος Αλέξανδρος» επισκεπτόταν και η βασιλική οικογένεια, συνήθως την παραμονή της επετείου απελευθέρωσης των Ιωαννίνων κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

«[...] Κάθε 20 Φεβρουαρίου (ερχόταν η Φρειδερίκη), παραμονή απελευθέρωσης των Ιωαννίνων. (...) Μας λέγανε τι να πούμε και να φωνάζουμε «ζήτω η μάνα μας η βασίλισσα»[...]»¹⁰⁶.

«[...] Κάθε χρόνο παραμονές της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, νομίζω ότι είναι 21 Φλεβάρη, ερχόντουσαν οι βασιλιάδες οδικώς. (...) Μας βάζανε σε παράταξη, δεξιά, αριστερά, φωνάζαμε: «Ζήτω!» (...) Ήτανε μία εντεταλμένη των βασιλιάδων για τα ιδρύματα, δε θυμάμαι το όνομά της. Αυτή η κυρία πριν έρθει ο βασιλιάς έκανε επιθεώρηση στο ίδρυμα. (...) Τη θυμάμαι πάρα πολύ καλά τη Φρειδερίκη και τον Παύλο και τον Κωνσταντίνο σαν βασιλιάς μετά. (...) Είχε έρθει σαν βασιλιάς με την Άννα-Μαρία [...]»¹⁰⁷.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε και κάποια αρνητικά περιστατικά που έλαβαν χώρα στην εν λόγω Παιδόπολη. Πρόκειται για περιστατικά σεξουαλικής κακοποίησης δύο τροφίμων από στέλεχος της Παιδόπολης που ήταν χωροφύλακας, οι πράξεις του οποίου είχαν ως επακόλουθο την απόταξή του από το σώμα¹⁰⁸ και δύο πνιγμούς τροφίμων στη λίμνη Ζηρού. Ο ένας συνέβη το 1953¹⁰⁹ και ο άλλος στις αρχές της δεκαετίας του 1960.

«[...] Ένα περιστατικό (που θυμάμαι) ήταν που πνίγηκε ένα παιδί στη λίμνη (Ζηρού), κάπου στο 1960 με 1962. Νομίζω πήγε για ψάρεμα και πνί-

105. Σπυρίδων Σκλαβενίτης, «Ο εορτασμός των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς στην Παιδόπολη Ζηρού (1958)», Γ.Α.Κ.-Α.Ν. Πρέβεζας, ψηφιοποιημένο στο <http://gak.pre.sch.gr/Actvt/actvt-Pub-02s.html> (ανακτήθηκε στις 27/12/2015).

106. Συνέντευξη Αρμενιάκου.

107. Συνέντευξη Θεοφύλακτου.

108. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 249. Το γεγονός του βιασμού τροφίμου από υπάλληλο της Ζηρόπολης αμφισβητεί ο Αντώνιος Βενέτης (αναφέρεται σε έναν τρόφιμο κι όχι σε δύο) και χαρακτηρίζει το συμβάν ως υποτιθέμενο. Βλ. Αντώνιος Βενέτης, *Επιστολές*, Αθήνα 2014, σ. 153-154. Με το θέμα του βιασμού ενός τροφίμου από έναν νυχτοφύλακα στην Παιδόπολη της Άρτας «Η Αγία Σκέπη» ασχολείται σε λογοτεχνικό επίπεδο ο Βασίλης Μπούτος στο μυθιστόρημά του *Τα δάκρυα της βασίλισσας*, Αθήνα 2000.

109. Βενέτης, *Επιστολές*, σ. 154-155.

γηκε. Ήρθε αστυνομία. Έγιναν έρευνες. Δεν θυμάμαι πού αποδόθηκαν ευθύνες[...]»¹¹⁰.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, οι περισσότερες Παιδόπολεις ανέστειλαν τη λειτουργία τους και τα περισσότερα παιδιά επέστρεψαν στους τόπους καταγωγής τους. Ανάμεσα στις Παιδόπολεις που παρέμειναν ανοιχτές ήταν και η Παιδόπολη Ζηρού, όπου στην αρχή φιλοξενήθηκαν παιδιά από τον Εμφύλιο που ήταν ορφανά, αλλά στη συνέχεια έρχονταν κι άλλα παιδιά από την Ανατολική Ευρώπη, σεισμόπληκτα, άπορα κ.λπ. Η λειτουργία της σταμάτησε επίσημα μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Από το 1991 έως το 1994 οι εγκαταστάσεις της χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση Αλβανών προσφύγων, ενώ μέχρι το 1999 λειτουργούσε ως έδρα κοινωνικών κέντρων Ηπείρου-Λευκάδας. Στις μέρες μας η γενική της εικόνα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μία εγκαταλελειμμένη και ερειπωμένη πολιτεία. Από το 2009 λειτουργεί εκεί το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Φιλιππιάδας και κάποια από τα διασωθέντα κτήρια της Παιδόπολης έχουν ανακαινισθεί, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τις ανάγκες υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων του φορέα αυτού¹¹¹.

Ιστοριοδομημογραφική προσέγγιση του βιβλίου νοσηλείας της περιόδου «Σεπτέμβριος 1950-Φεβρουάριος 1954» του νοσηλευτηρίου της Παιδόπολης Ζηρού

Το αρχείο της Παιδόπολης Ζηρού αποτελείται κατά κύριο λόγο από δύο μεγάλα αρχεία που απαρτίζονται από έγγραφα που αφορούν στην ίδρυση και τη λειτουργία της Παιδόπολης, ενώ σ' αυτά προστίθεται πλήθος φωτογραφιών και εγγράφων. Το πρώτο μέρος του αρχείου αποτελείται κυρίως από διοικητικά έγγραφα και ανακαλύφθηκε το 2010 από τον Ευάγγελο Ντάκουλα. Το Μάιο του ίδιου έτους ο Noir Claude, εγγονός του επικεφαλής κατασκευαστή της Παιδόπολης Rodolfe Pfenniger, παραχώρησε στον Ευάγγελο Ντάκουλα ένα αρχείο 1.602 φωτογραφιών από τη φάση κατασκευής της Παιδόπολης. Παράλληλα, παλαιοί τρόφιμοι της Παιδόπολης παραχώρησαν προσωπικές τους φωτογραφίες. Το βασικό αρχείο εντοπίστηκε σε κακή κατάσταση το καλοκαίρι του 2011 πάλι από τον Ευ-

110. Συνέντευξη Θεοφύλαχτου.

111. Σκαμνέλος, *Εγκαταστάσεις Παιδόπολης Ζηρού*, σ. 155.

άγγελο Ντάκουλα στις εγκαταλελειμμένες εγκαταστάσεις της Παιδόπολης, τμήμα των οποίων χρησιμοποιείται σήμερα από το Κ.Π.Ε. Φιλιπιάδας. Η ταξινόμησή του είχε διαταραχθεί, καθώς ουσιαστικά βρέθηκε πεταμένο και είχε υποστεί αρκετές φθορές από τις καιρικές συνθήκες και τις προσβολές από τρωκτικά και έντομα. Το αρχείο αυτό περιελάμβανε βιβλία-κατάστιχα, φακέλους και λυτά έγγραφα (π.χ. γράμματα παιδιών, διοικητικά έγγραφα κ.ά.). Αρχικά το εν λόγω αρχείο μεταφέρθηκε σε ασφαλή χώρο με τη βοήθεια των Βασίλη Σάνδρη, Γιάννη Πέππα και Τασούλας Βερβενιώτη, ενώ το ίδιο κιόλας έτος, με τη σύμφωνη γνώμη του τότε Δημάρχου Ζηρού Δημητρίου Γ. Γιολδάση, εισήχθη στα Γ.Α.Κ.-Α.Ν. Πρέβεζας σταδιακά, όπου και συντηρείται, ταξινομείται και ευρετηριάζεται. Στο αρχείο περιλαμβάνεται και μια σειρά καταστάσεων και φακέλων ιατρικού ενδιαφέροντος (π.χ. ιατρικές καρτέλες). Το βιβλίο νοσηλείας του ιατρού-αναρρωτηρίου της Παιδόπολης Ζηρού ο «Άγιος Αλέξανδρος», που αποτελεί και το θέμα του παρόντος άρθρου, είναι μέρος του αρχείου της εν λόγω Παιδόπολης και έχει διαστάσεις 20×30 εκ.¹¹².

Ειδικότερα, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η δημογραφική και η ιατρική αποτύπωση της νοσηρότητας στην Παιδόπολη Ζηρού Πρέβεζας μέσα από την κίνηση των ασθενών του νοσηλευτηρίου¹¹³ της κατά το χρονικό διάστημα από το Σεπτέμβριο του 1950 έως και το Φεβρουάριο του

112. Τις πληροφορίες αυτές μας παρείχε ο προϊστάμενος των Γ.Α.Κ.-Α.Ν. Πρέβεζας και διδάκτωρ Ιστορίας κ. Σπύρος Σκλαβενίτης, τον οποίο ευχαριστώ και από τη θέση αυτή για το λόγο αυτό, αλλά και γιατί μου επέτρεψε πολύ πρόθυμα την πρόσβαση στο αρχείο της Παιδόπολης και μου παραχώρησε σε ψηφιακή μορφή το υπό εξέταση βιβλίο νοσηλείας για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Για το αρχείο της Παιδόπολης Ζηρού βλ. Ευάγγελος Ντάκουλας, «Το αρχείο της Παιδόπολης», *Εν Νικολιτσίω, Εφημερίδα Ιστορίας, Λόγου και Πολιτισμού*, Φ. 37, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2013, σελ. 21, ψηφιοποιημένο στο <http://www.scribd.com/doc/139228614/En-Nikolitsio> (ανακτήθηκε στις 28/04/2014).

113. Το νοσηλευτήριο περιελάμβανε θάλαμο αναρρωτηρίου που αριθμούσε 20-25 κρεβάτια, οδοντιατρείο, ακτινολογικό και θάλαμο απομόνωσης. Απασχολούσε έναν γιατρό και δύο νοσοκόμες. Το μικρό κτήριο στο οποίο στεγαζόταν δεν υπάρχει στις μέρες μας. Βλ. Σκαμνέλος, *Εγκαταστάσεις Παιδόπολης Ζηρού*, σ. 154, 163. Επισημαίνεται ότι στα έγγραφα της Παιδόπολης Ζηρού (π.χ. στις μηνιαίες εκθέσεις της αρχηγού και του γιατρού) δεν αναφέρεται μόνο η ονομασία νοσηλευτήριο, αλλά και οι συναφείς όροι νοσοκομείο και αναρρωτήριο. Επίσης, αποδεκτοί είναι και οι παρεμφερείς όροι θεραπευτήριο και ιατρείο-αναρρωτήριο.

1954. Η μελέτη, όπως ήδη έχει αναφερθεί, βασίστηκε σε πρωτογενές αρχαικό υλικό, από το οποίο αντλήθηκαν στοιχεία για την κίνηση των ασθενών, το φύλο τους, τον τόπο καταγωγής τους, την ηλικία τους, την ποιότητα της ιατρικής περίθαλψης, τα διαγνωστικά και τα θεραπευτικά μέσα της εποχής, τις ημέρες νοσηλείας κ.ά. Με βάση τα δεδομένα αυτά τέθηκε αρχικά το ερώτημα κατά πόσο επηρεάζεται η νοσηρότητα σε παιδιά και εφήβους ηλικίας περίπου 4-16 ετών σε περιβάλλον και συνθήκες ιδρυματισμού. Κατόπιν, προκειμένου να μελετηθεί το υλικό αυτό για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, αρχικά φωτογραφήθηκε το βιβλίο νοσηλείας και έπειτα ακολούθησε η αποδελτίωση και η καταγραφή των στοιχείων του σε λογιστικά φύλλα excel, ώστε να γίνει η επεξεργασία, η κατηγοριοποίηση και η ανάλυση των δεδομένων. Στη συνέχεια, αξιολογήθηκαν τα δημογραφικά δεδομένα που προέκυψαν σε μία προσπάθεια σκιαγράφησης του προφίλ των μικρών ασθενών.

Τα στοιχεία που κατέγραφε ο θεράπων ιατρός ήταν: αύξων αριθμός, ημερομηνία εισόδου, ονοματεπώνυμο, καταγωγή (χωρίον, επαρχία), ηλικία, ομάδα, διάγνωση, θεραπεία και ημερομηνία εξόδου. Κάποια από τα παραπάνω πεδία δεν συμπληρώνονταν πάντα από τον ιατρό, αν και σπάνια (π.χ. δεν συμπληρωνόταν το πεδίο για τη θεραπεία, γιατί ενδεχομένως το παιδί δεν χρειαζόταν φαρμακευτική αγωγή ή για άλλο άγνωστο λόγο). Σ' αυτήν την περίπτωση, καταγράφηκε στο αντίστοιχο πεδίο η ένδειξη «χωρίς αναφορά». Όσον αφορά στις καταγραφές, διαπιστώθηκαν τα εξής: Για άγνωστο λόγο δεν υπάρχουν καθόλου καταγραφές για το μήνα Ιανουάριο του 1952. Αξίζει να επισημανθεί ότι δεν λείπει κάποιο φύλλο από το βιβλίο νοσηλείας, ενώ δεν υπάρχει κάποιο κενό ανάμεσα στους αύξοντες αριθμούς της τελευταίας καταγραφής του Δεκεμβρίου 1951 και της πρώτης του Φεβρουαρίου του 1952. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι σε άλλα σημεία πέντε φορές ο γραφέας-ιατρός έχει κάνει λάθος στον αύξοντα αριθμό με αποτέλεσμα η αρίθμησή του να διαταράσσεται. Συγκεκριμένα, από τον αύξοντα αριθμό 302 γράφει ως επόμενο τον αριθμό 304 παρακάμπτοντας τον 303. Ομοίως, από τον αύξοντα αριθμό 409 γράφει ως επόμενο τον αριθμό 411 παρακάμπτοντας τον 410. Ως επόμενο του αύξοντα αριθμού 743 γράφει τον αριθμό 735, προφανώς λόγω αναγραμματισμού. Επίσης, εκ παραδρομής ως επόμενο αριθμό του αύξοντα αριθμού 899 γράφει τον 890, ενώ ως επόμενο αριθμό του αύξοντα αριθμού 1.227 γράφει τον 1.128. Τέλος, η καταγραφή υπ' αριθμόν 644 του ιατρού (που αντιστοιχεί στη σωστή 642 δική μας) είναι –για άγνωστο λόγο– διαγραμ-

μένη. Τέτοιου είδους λάθη είναι βέβαια λογικό να συμβαίνουν και δεν επηρεάζουν άλλωστε καθόλου το αποτέλεσμα, καθώς είναι «ανιχνεύσιμα» από το μελετητή.

Σημειώνεται ότι έγιναν οι ακόλουθες κατηγοριοποιήσεις από τον γράφοντα για την καλύτερη διευκόλυνση του αναγνώστη αλλά και κυρίως για πρακτικούς λόγους: α) οι (συνολικές) μέρες νοσηλείας προκύπτουν από τον υπολογισμό της μέρας εισόδου και της μέρας εξόδου. Ως μήνας νοσηλείας νοείται ο μήνας που αναφέρεται στην ημερομηνία εισόδου στο θεραπευτήριο, που, όπως είναι ευνόητο, δεν συμπίπτει πάντα με το μήνα της ημερομηνίας εξόδου (π.χ. ένα παιδί μπορεί να νοσηλεύτηκε από 29 Νοεμβρίου μέχρι 4 Δεκεμβρίου. Οι μέρες νοσηλείας είναι 5 και ως μήνας νοσηλείας καταγράφεται-θεωρείται ο Νοέμβριος). Επειδή οι μέρες νοσηλείας –ανάλογα με την περίπτωση– είχαν μεγάλη διακύμανση (1 ημέρα το minimum νοσηλείας και 93 ημέρες το maximum), κρίθηκε καλύτερο να μην κατανείμουμε τον αριθμό ατόμων ανά ημέρα νοσηλείας, αλλά να κάνουμε μία ομαδοποίηση των ημερών νοσηλείας (σε εβδομάδα ή και περισσότερο) και των παιδιών που ασθένησαν (δηλαδή αντί π.χ. για το αναλυτικό: σε 1 ημέρα νοσηλείας αντιστοιχούν 30 άτομα, σε 2 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 127 άτομα, σε 3 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 221 άτομα, σε 4 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 249 άτομα, σε 5 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 160 άτομα, σε 6 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 142 άτομα, σε 7 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 80 άτομα κ.ο.κ., ομαδοποιήθηκαν στο ειδικό: σε 1-7 ημέρες νοσηλείας αντιστοιχούν 1.009 περιπτώσεις συνολικά), β) η καταγωγή των παιδιών δεν έγινε με βάση το χωριό τους ή την επαρχία τους, αλλά με βάση το γεωγραφικό διαμέρισμα στο οποίο τα προαναφερόμενα ανήκαν (π.χ. Ήπειρος, Ιόνια Νησιά και Στερεά Ελλάδα αντί για Ιωάννινα, Ζάκυνθος και Αιτωλοακαρνανία αντίστοιχα), γ) η ταξινόμηση όσον αφορά στη διάγνωση (ασθένεια) έγινε με βάση τις γενικές κατηγορίες νοσημάτων¹¹⁴ (π.χ. λοιμώδη νοσήματα, κακώσεις-ατυχήματα, νευρολογικά-ψυχιατρικά νοσήματα κ.λπ. αντί για αμυγδαλίτιδα,

114. Για την κατηγοριοποίηση των νοσημάτων πολύτιμα υπήρξαν τα παρακάτω βοηθήματα: Φλωρεντία Κανακούδη-Τσακαλίδου & Γιώργος Κατζός (επιμ.), *Βασική Παιδιατρική*, Θεσσαλονίκη² 2007· Καίτη Μαλακά-Ζαφειρίου (επιμ.), *Παιδιατρική*, Θεσσαλονίκη² 2003. Ευχαριστώ πολύ τη διδάκτορα Ιστορίας της Ιατρικής και παιδίατρο-ιστορικό κ. Μαρία Μάνδουλα-Κουσουνηή για τις πολύτιμες συμβουλές της σε θέματα ιατρικής φύσης.

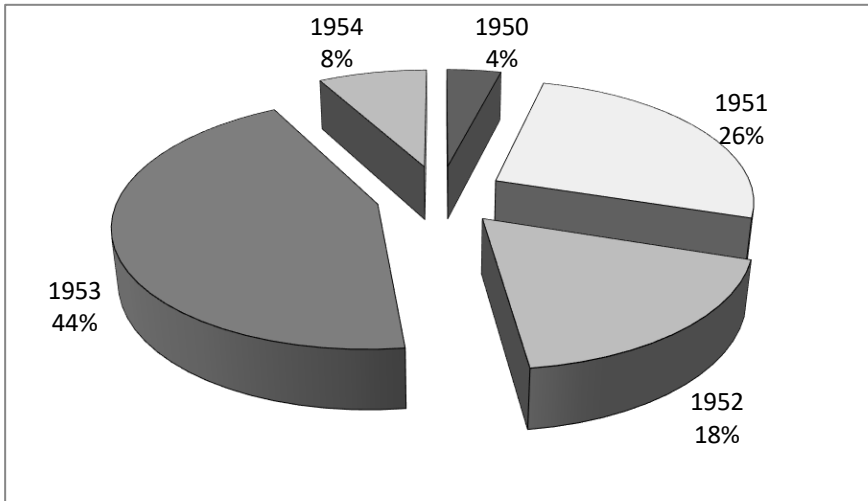
κάταγμα και ψυχονεύρωση αντίστοιχα), δ) η ταξινόμηση όσον αφορά στη θεραπεία (φαρμακευτική αγωγή) έγινε πάλι με βάση τις γενικές κατηγορίες φαρμάκων¹¹⁵ (π.χ. η aspirine εντάχθηκε στα αναλγητικά-αντιπυρετικά-αντιφλεγμονώδη, η penicilline στα αντιβιοτικά κ.λπ.). Στην περίπτωση που η φαρμακευτική αγωγή του ασθενούς παιδιού απαιτούσε τη λήψη δύο ή περισσότερων (διαφορετικών) ειδών φαρμάκων (π.χ. penicilline και aspirine και procaine και chlorate de potasse), θεωρήθηκε πιο σωστό και πιο ακριβές να ενταχθούν τα φάρμακα αυτά στην κατηγορία «συνδυασμός φαρμάκων». Στην κατηγορία «λοιπά φάρμακα» εντάχθηκαν όσα φάρμακα (π.χ. αντιμυκητιακά, κορτικοστεροειδή, συμπληρώματα διατροφής/βιταμίνες, βαρβιτουρικά κ.λπ.) παρουσίαζαν μικρό αριθμό καταγραφών (μία έως επτά)¹¹⁶ και τέλος διευκρινίζεται ότι ε) ένα παιδί ενδέχεται να επισκέφθηκε το νοσηλεύτήριο της Παιδόπολης Ζηρού περισσότερες από μία φορές όλα αυτά τα χρόνια (1950-1954), που σημαίνει ότι τα γραφήματα αποτυπώνουν ακριβώς αυτό, χωρίς δηλαδή να λαμβάνεται καθόλου υπόψη ότι πρόκειται για το ίδιο άτομο. Άλλωστε, πρόκειται για διαφορετική χρονική περίοδο νοσηλείας, με διαφορετικό πιθανότατα αίτιο επίσκεψης στο θεραπευτήριο. Τέλος, επισημαίνεται ότι τα ονοματεπώνυμα των τότε παιδιών δεν καταγράφηκαν στα υπολογιστικά φύλλα excel για λόγους προστασίας προσωπικών δεδομένων και επιστημονικής δεοντολογίας.

Τα γραφήματα που παρατίθενται παρουσιάζουν πιο αναλυτικά τα δεδομένα που αντλήθηκαν από το υπό μελέτη βιβλίο νοσηλείας της Ζηρούπολης.

115. Για την κατηγοριοποίηση των φαρμάκων πολύτιμα υπήρξαν τα παρακάτω βοηθήματα: D.G. Grahame-Smith & J.K. Aronson, *Κλινική Φαρμακολογία-Φαρμακοθεραπεία*, μτφρ. Αλεξάνδρα Μανιάτη, Αθήνα 2001· Heinz Lüllmann, Klaus Mohr, Albrecht Ziegler & Detlef Bieger, *Εγχειρίδιο Φαρμακολογίας*, μτφρ. Αγγελική Καραγιαννίδου, Αθήνα² 2005· Μάριος Μαρσέλος & Μιχάλης Μάλαμας, *Φαρμακολογία I*, Ιωάννινα 2004· Μάριος Μαρσέλος & Μιχάλης Μάλαμας, *Φαρμακολογία II*, Ιωάννινα 2006.

116. Η κατηγοριοποίηση των φαρμάκων δεν ήταν καθόλου εύκολο εγχείρημα για τον γράφοντα. Πέρα από το ότι πρόκειται για ένα θέμα πολύ εξειδικευμένο, από τις καταγραφές δεν γίνεται πάντα απόλυτα σαφές σε ποια μορφή χορηγήθηκε το φάρμακο στο ασθενές παιδί (π.χ. ως σιρόπι) και τι είδους δράση αυτό είχε (π.χ. αντιπυρετική). Ευχαριστώ τον υποψήφιο διδάκτορα του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Δημήτρη Μητουλάκη για τις επισημάνσεις του πάνω στο ζήτημα των φαρμάκων (φαρμακοτεχνικές μορφές, δραστικές ουσίες κ.λπ.).

Στο πρώτο αποτυπώνονται τα στοιχεία για τη νοσηρότητα των παιδιών που φιλοξενήθηκαν στην Παιδόπολη ο «Άγιος Αλέξανδρος» Πρέβεζας κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα. Τα στοιχεία που προκύπτουν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναφορικά με το ποσοστό των παιδιών και το έτος που αυτά ασθένησαν και, όπως διαπιστώνεται, παρατηρείται μία ποικιλομορφία από έτος σε έτος.

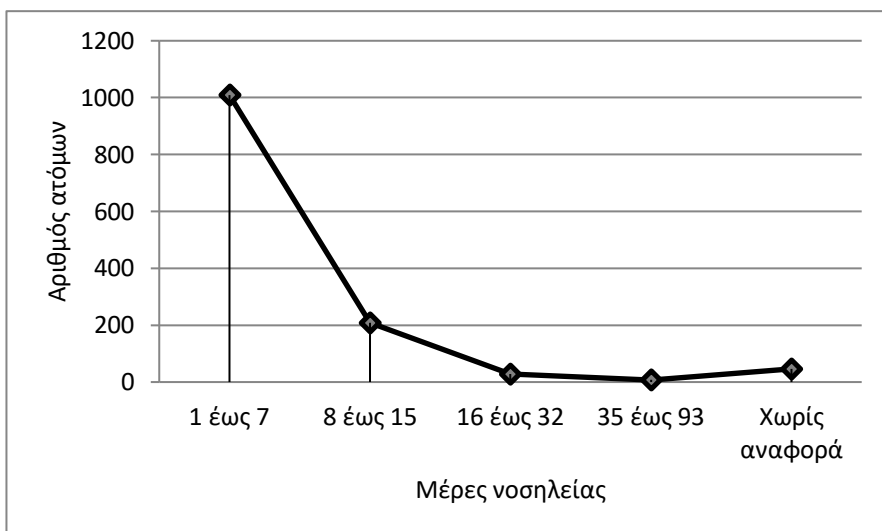

Γράφημα 1: Η συνολική νοσηρότητα στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας (1950-1954) και στα δύο φύλα, ίδια επεξεργασία

Στο γράφημα 1 απεικονίζεται το ποσοστό νοσηρότητας ανά έτος (1950-1954). Αρχικά, παρατηρούμε ότι η νοσηρότητα τα έτη 1950 και 1954 παρουσιάζει ένα πολύ μικρό ποσοστό (μόλις 4% και 8% επί του συνόλου αντίστοιχα) σε σχέση με τα υπόλοιπα έτη. Αυτό, όμως, είναι δικαιολογημένο, καθώς για το έτος 1950 έχουμε καταγραφές μόνο για τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο, Νοέμβριο και Δεκέμβριο, αφού το Σεπτέμβριο του 1950 ξεκινούν οι καταγραφές στο υπό μελέτη βιβλίο νοσηλείας. Αντιστοίχως, για το έτος 1954, υπάρχουν καταγραφές μόνο για τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο, καθώς το Φεβρουάριο του έτους αυτού λήγουν οι καταγραφές του υπό εξέταση βιβλίου νοσηλείας (και προφανώς συνεχίζονται σε άλλο). Κατά τα άλλα, το έτος 1953 έχει το μεγαλύτερο ποσοστό νοσηρότητας (44% επί του συνόλου) και ακολουθούν με φθίνουσα σειρά τα έτη 1951 και 1952 με 26% και 18% αντίστοιχα.

Ένα άλλο θέμα, άξιο προσοχής και επιστημονικού ενδιαφέροντος, ήταν

και οι ημέρες παραμονής των παιδιών στο θεραπευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας. Για πρακτικούς λόγους κατηγοριοποιήθηκαν οι μέρες νοσηλείας σε ομάδες, όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω. Ο χρόνος νοσηλείας κυμαίνεται από μία ημέρα έως 93 ημέρες, ανάλογα με τη σοβαρότητα του αντίστοιχου περιστατικού. Οι ημέρες νοσηλείας καθορίζονταν από τη βαρύτητα της ασθένειας και από το είδος της εφαρμοζόμενης θεραπείας.

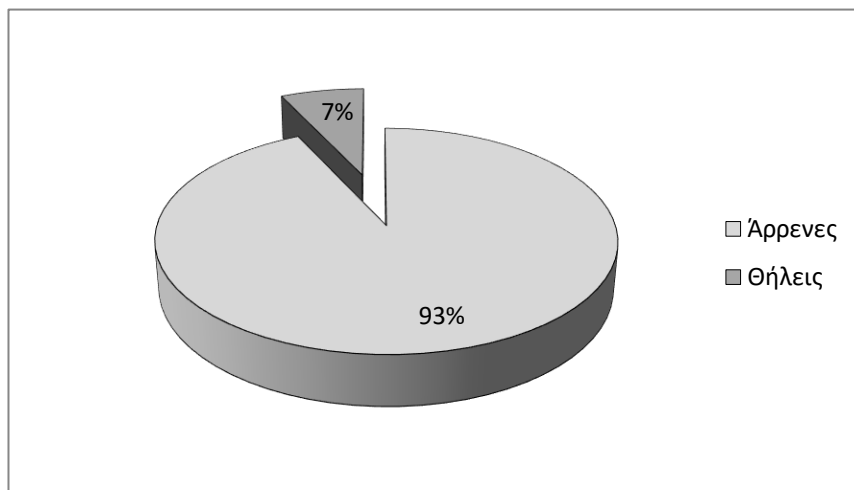

Γράφημα 2: Η συνολική διάρκεια νοσηλείας στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας (1950-1954) και στα δύο φύλα, ίδια επεξεργασία

Στο γράφημα 2 απεικονίζονται οι μέρες νοσηλείας στο ιατρείο-αναρωτήριο σε συνδυασμό με τον αριθμό παιδιών που ασθένησαν. Όπως φαίνεται, τα περισσότερα παιδιά παρέμειναν στο θεραπευτήριο από 1 έως 7 ημέρες, δηλαδή για διάστημα μίας περίπου εβδομάδας ή λιγότερο. Ειδικότερα, στο συγκεκριμένο διάστημα, ο ακριβής αριθμός ημερών νοσηλείας έχει με φθίνουσα σειρά ως εξής: 4 ημέρες, 3 ημέρες, 5 ημέρες, 6 ημέρες, 2 ημέρες, 7 ημέρες και 1 ημέρα. Από 8-15 ημέρες παρέμεινε στο θεραπευτήριο το 16% επί του συνόλου, από 16-32 ημέρες μόλις το 2% και από 35 έως 93 μέρες μόλις το 0,4% επί του συνόλου. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι για ένα ποσοστό της τάξεως του 3,6% δεν γίνεται αναφορά πόσες μέρες παρέμεινε στο ιατρείο. Η τελευταία αυτή παρατήρηση επιτρέπει να

εξαχθεί το συμπέρασμα είτε ότι τα συγκεκριμένα παιδιά δεν έχρηζαν νοσηλείας, δηλαδή δεν είχαν κάτι σοβαρό και επέστρεφαν στην ομάδα («αγέλη») τους, είτε ότι ο θεράπων ιατρός δεν κατέγραφε την ημερομηνία εισόδου και εξόδου στο βιβλίο νοσηλείας, είτε ισχύουν και οι παραπάνω δύο υποθέσεις, ανάλογα βέβαια με την εκάστοτε περίπτωση.

Μολονότι το αποτέλεσμα όσον αφορά στο φύλο των μικρών ασθενών ήταν εν πολλοίς αναμενόμενο, κρίθηκε απαραίτητο να ενταχθεί και η παράμετρος αυτή στη μικρή αυτή έρευνα, ώστε να διαπιστωθεί το αν η Παιδόπολη Ζηρού ήταν μία Παιδόπολη που φιλοξενούσε αποκλειστικά άρρενα ή μόνο θήλεα τέκνα ή ήταν μεικτή κατά το υπό εξέταση χρονικό διάστημα. Το δείγμα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν αφορά βεβαίως σε όλη τη χρονική περίοδο λειτουργίας του εν λόγω ιδρύματος, θεωρείται, όμως, αντιπροσωπευτικό για τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και αξιόπιστο.

Γράφημα 3: Το φύλο των νοσηλευόμενων στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας (1950-1954), ιδία επεξεργασία

Σύμφωνα με το γράφημα 3 η υπεροχή των αγοριών έναντι των κοριτσιών είναι ολοφάνερη. Περίπου 9 στα 10 παιδιά ήταν αγόρια. Το αποτέλεσμα δεν θεωρείται διόλου τυχαίο, αν αναλογιστούμε το ρόλο των δύο φύλων εκείνη την εποχή. Ο ρόλος του γυναικείου φύλου περιοριζόταν κυρίως στο σπίτι και δεν είχε συνήθως δικαίωμα για μόρφωση σε μία αμιγώς ανδροκρατούμενη κοινωνία (η μόρφωση αποτελούσε βασικό επιχείρημα, για να δοθούν τα παιδιά τους από τους γονείς ή τους κοντινούς συγγε-

νείς στις Παιδοπόλεις, τόσο στη διάρκεια του Εμφυλίου όσο και μετέπειτα. Ασφαλώς, ρόλο έπαιζαν και οι δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης). Ωστόσο, η ύπαρξη έστω κι ενός πολύ μικρού ποσοστού κοριτσιών στην Παιδόπολη Ζηρού, φανερώνει ότι η εν λόγω Παιδόπολη για το υπό μελέτη χρονικό διάστημα ήταν μεικτή, δεδομένου ότι υπήρχαν τέτοιου είδους ιδρύματα που φιλοξενούσαν μόνο κορίτσια, όπως π.χ. η επαγγελματική σχολή «ανταρτόπληκτων» κοριτσιών «Αγία Βαρβάρα» Γλυφάδας. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα πρώτα χρόνια λειτουργίας τους, οι Παιδοπόλεις ήταν συνήθως μεικτές, κάτι που άλλαξε από τη δεκαετία του 1950, οπότε και πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός τους σε αρρένων και θηλέων, με αποτέλεσμα να υπάρξουν αλλαγές και μετακινήσεις παιδιών (π.χ. η μεικτή Παιδόπολη «Απόστολος Παύλος» Λάρισας από το έτος 1949 μετατράπηκε σε Παιδόπολη θηλέων, ενώ τα αγόρια που διαβιούσαν εκεί μέχρι τότε μεταφέρθηκαν στην Παιδόπολη «Αγία Σοφία» Αγριάς Βόλου¹¹⁷. Η πασιφανής πάντως υπερίσχυση των αγοριών στην Παιδόπολη «Άγιος Αλέξανδρος» κατά την ως άνω εξεταζόμενη χρονική περίοδο ξεκάθαρα καταδεικνύει την κατεύθυνση να μετατραπεί σε Παιδόπολη αποκλειστικά αρρένων, κάτι που άλλωστε θα συμβεί λίγο αργότερα. Σύμφωνα με μαρτυρίες, τη δεκαετία του 1960 η Ζηρόπολη φιλοξενούσε μόνο άρρενα τέκνα.

«[...] Τα κορίτσια ήταν στην «Αγία Ελένη» στα Ιωάννινα.(...) Ο «Ιερός Λόχος» ήταν για τα μικρά παιδιά. Όχι κορίτσια εκεί. Μόνο αγόρια. Δεν πρόλαβα εγώ κορίτσια [...]»¹¹⁸.

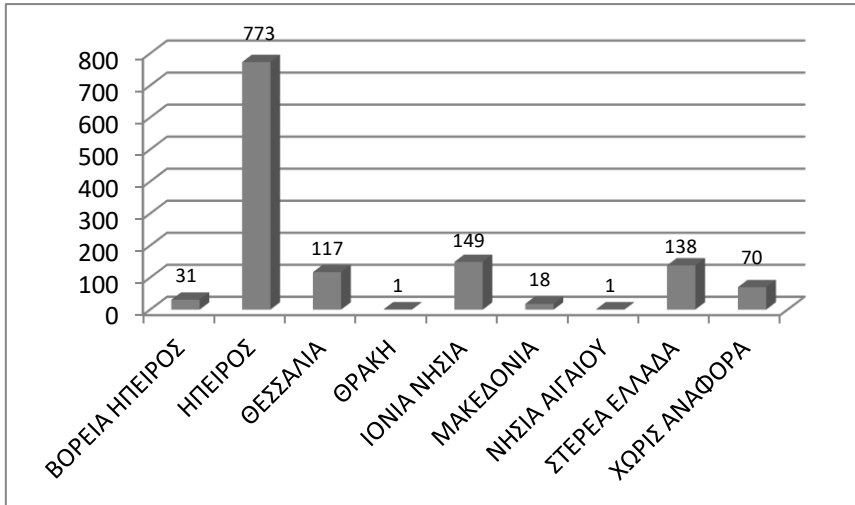
«[...] Συνολικά 450 (περίπου παιδιά υπήρχαν όταν δούλευα εγώ [Φεβρουάριος 1966-Νοέμβριος 1967] στην Παιδόπολη Ζηρού). Μόνον αγόρια στο Ζηρό [...]»¹¹⁹.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης αριθμούσαν σε δεκάδες ανά την ελληνική επικράτεια στα χρόνια του Εμφυλίου. Κατόπιν ο αριθμός τους περιορίστηκε σημαντικά. Στα γραφήματα που ακολουθούν, αποτυπώνεται ο τόπος καταγωγής των φιλοξενούμενων παιδιών στην Παιδόπολη ο «Άγιος Αλέξανδρος» Πρέβεζας. Αυτό που σε μία πρώτη ανάγνωση παρατηρείται είναι ότι τα παιδιά της συγκεκριμένης Παιδόπολης, που παρέμεινε ανοιχτή και μετά το πέρας του Εμφυλίου, προέρχονταν ως επί το πλείστον από κοντινά γεωγραφικά διαμερίσματα.

117. Βλ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 251-252.

118. Συνέντευξη Θεοφύλακτου.

119. Συνέντευξη Γιάννου.

Γράφημα 4: Η καταγωγή των νοσηλευόμενων στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας και στα δύο φύλα (1950-1954), ίδια επεξεργασία

Όπως φαίνεται στο γράφημα 4, η πλειοψηφία των παιδιών προέρχεται από το γεωγραφικό διαμέρισμα, όπου ανήκει και η Πρέβεζα, δηλαδή το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου. Όπως ειδικότερα διαπιστώνεται από τις καταγραφές, τα παιδιά με καταγωγή από το συγκεκριμένο γεωγραφικό διαμέρισμα προέρχονταν κυρίως από τα Ιωάννινα, ενώ ακολουθούσαν με φθίνουσα σειρά τα παιδιά από την Κόνιτσα, τη Θεσπρωτία, την Πρέβεζα και την Άρτα. Δεύτερο στην κατάταξη καταγωγής είναι το γεωγραφικό διαμέρισμα Ιονίων Νησιών. Τα παιδιά προέρχονται κυρίως από τη Ζάκυνθο, υπάρχουν όμως και καταγραφές παιδιών που προέρχονται από την Κεφαλονιά, λιγότερες από 10 από την Ιθάκη και μόλις μία από την Κέρκυρα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι καταγραφές παιδιών που προέρχονται από τα Ιόνια Νησιά αρχίζουν να σημειώνονται από το Σεπτέμβριο του 1953, καθώς τον Αύγουστο του ίδιου έτους τρεις διαδοχικοί σεισμοί αυξανόμενης έντασης προκάλεσαν σοβαρότατες ζημιές στα νησιά της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου και της Ιθάκης. Πολλά κτήρια ισοπεδώθηκαν ή υπέστησαν σοβαρές ζημιές, άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και πολλοί άλλοι τρομοκρατημένοι διέφυγαν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Στη Ζάκυνθο, μάλιστα, την ίδια περίοδο, την καταστροφή συμπλήρωσε η μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε στην πρωτεύουσα του νησιού και κράτησε για μέ-

ρες¹²⁰. Συμπεραίνεται, λοιπόν, πως πολλά «σεισμόπληκτα» παιδιά από τα παραπάνω νησιά βρήκαν καταφύγιο στην Παιδόπολη Ζηρού Πρέβεζας. Τρίτο στην κατάταξη καταγωγής είναι το γεωγραφικό διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας (Αιτωλοακαρνανία, Ευρυτανία και Φθιώτιδα κυρίως), τέταρτο είναι το γεωγραφικό διαμέρισμα της Θεσσαλίας (Τρίκαλα, Λάρισα, Καρδίτσα και Μαγνησία) και ακολουθούν με αισθητά μικρότερο αριθμό καταγραφών τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Βορείου Ηπείρου και της Μακεδονίας. Τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Θράκης και των Νησιών του Αιγαίου (Σάμος) παρουσιάζουν (το έτος 1953) από μία μόλις καταγραφή το καθένα, μηδαμινό ουσιαστικά ποσοστό που δεν πρέπει να αποτελεί έκπληξη, αφενός δεδομένης της χιλιομετρικής απόστασης που χώριζε τις περιοχές αυτές με τη Φιλιπιάδα και αφετέρου να σημειωθεί ότι σε πιο κοντινές με τα γεωγραφικά αυτά διαμερίσματα περιοχές λειτουργούσαν Παιδοπόλεις την υπό εξέταση χρονική περίοδο (π.χ. Παιδόπολη Καβάλας, Παιδόπολη Ρόδου¹²¹ αντίστοιχα). Τέλος, για 70 παιδιά δεν αναφέρεται ο τόπος καταγωγής τους. Όπως διαπιστώνεται, οι περιοχές καταγωγής των παιδιών ήταν γειτονικές με τον τόπο λειτουργίας της Παιδοπόλης, γεγονός καθόλου τυχαίο, αφού τα παιδιά δεν απομακρύνονταν πολύ από το οικείο τους περιβάλλον, στο οποίο βέβαια κάποτε πολύ πιθανόν θα επέστρεφαν. Άξιο σχολιασμού, πάντως, είναι και το ότι τα παιδιά αυτά προέρχονταν, όπως αποτυπώνεται στο γράφημα, από αγροτικές περιοχές των βορείων κυρίως επαρχιών της Ελλάδας, δηλαδή περιοχές που διάκεινταν (κατά την περίοδο του Εμφυλίου) φιλικά στον ΔΣΕ και το ΚΚΕ¹²² (προφανώς η ιδεολογία σε αυτά τα μέρη ίσως δεν άλλαξε ιδιαίτερα και την υπό εξέταση περίοδο που απέχει χρονικά πολύ ελάχιστα από τη λήξη του Εμφυλίου, αν και επισημαίνεται πως τα κριτήρια εισαγωγής στις Παιδοπόλεις είχαν πλέον διαφοροποιηθεί).

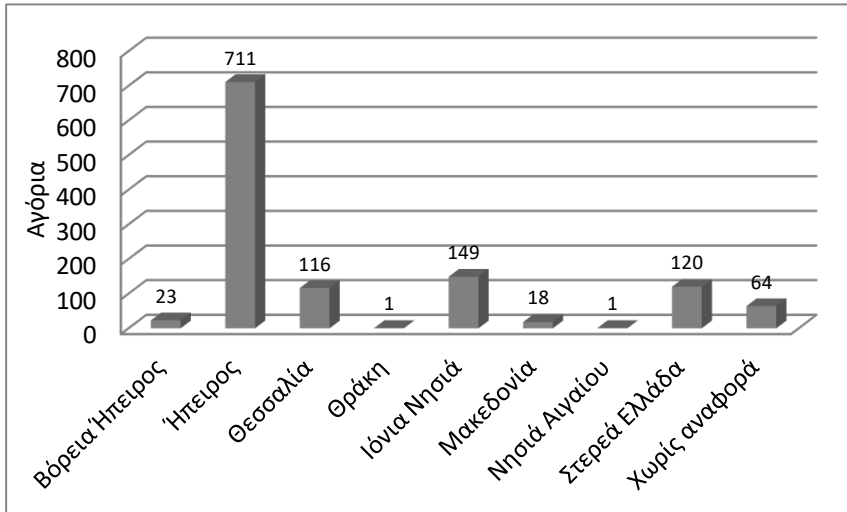
Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρήθηκε να γίνει ένας συνδυασμός της καταγωγής των νοσηλευόμενων παιδιών και του φύλου τους.

120. Κωνσταντίνος Κουτσαδέλης, «Οι σεισμοί του 1953 στα Νησιά του Ιονίου», *Εφημερίδα Η Καθημερινή*, 12/05/2013.

121. Να σημειωθεί όμως πως η Παιδόπολη Καλάθου Ρόδου καταργήθηκε στις αρχές του 1950 και επαναλειτούργησε τον Οκτώβρη του 1953. Βλ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 209.

122. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 272.

Όπως διαπιστώνεται, υπάρχουν κάποιες αποκλίσεις, οι οποίες αξίζει να αναφερθούν.

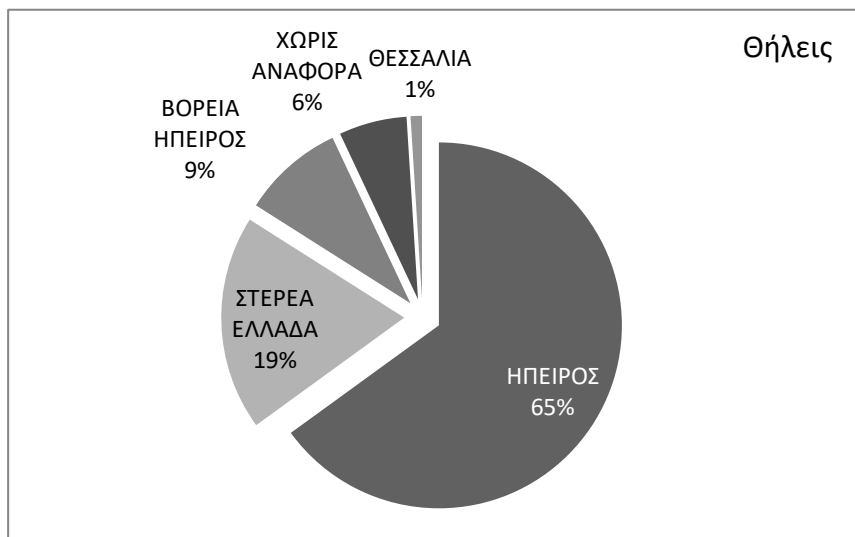

Γράφημα 5: Καταγωγή των νοσηλευόμενων αγοριών στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας (1950-1954), ίδια επεξεργασία

Όπως αποτυπώνεται στο γράφημα 5, τα αγόρια της Παιδόπολης ο «Άγιος Αλέξανδρος» Πρέβεζας είχαν με φθίνουσα σειρά ως τόπο καταγωγής τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Ηπείρου (πρώτο κατ' απόλυτη πλειοψηφία), των Ιονίων Νησιών, της Στερεάς Ελλάδας, της Θεσσαλίας, της Βορείου Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης και των Νησιών του Αιγαίου. Τα αγόρια δηλαδή προέρχονταν από οκτώ διαφορετικά γεωγραφικά διαμερίσματα.

Σε αντίθεση με τα αγόρια, τα (ελάχιστα) κορίτσια προέρχονταν από τέσσερα μόνο γεωγραφικά διαμερίσματα και συγκεκριμένα είχαν ως τόπο καταγωγής με φθίνουσα σειρά τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Ηπείρου, της Στερεάς Ελλάδας, της Βορείου Ηπείρου και της Θεσσαλίας (γράφημα 6). Παρατηρούμε δηλαδή ότι τα κορίτσια προέρχονταν από τα αμιγώς κοντινά μέρη.

Από την έρευνα δεν θα μπορούσε να μην σχολιαστεί το πόσα άτομα αντιστοιχούν σε κάθε ηλικιακό έτος των παιδιών. Όπως αποτυπώνεται στον πίνακα (γράφημα 7), η ηλικία των παιδιών που φιλοξενήθηκαν στην Παιδόπολη Ζηρού δεν αποκλίνει σχεδόν καθόλου από την ηλικία των παιδιών που φιλοξενήθηκαν στις άλλες Παιδοπόλεις ανά την ελληνική επικρά-

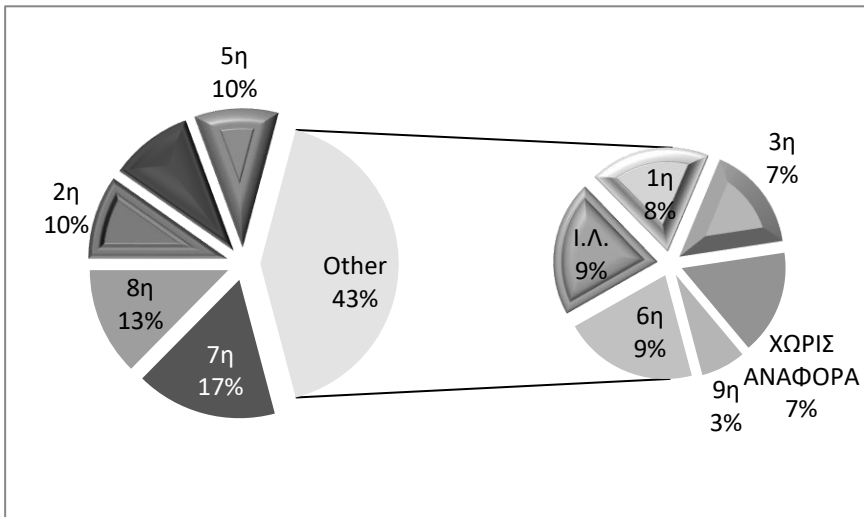

Γράφημα 6: Καταγωγή των νοσηλευόμενων κοριτσιών στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας (1950-1954), ίδια επεξεργασία

ΗΛΙΚΙΑ	ΑΤΟΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΑΤΟΜΑ
4	3	14	137
5	9	15	96
6	35	16	39
7	42	17	9
8	67	18	12
9	75	19	6
10	115	20	2
11	133	21	3
12	202	22	1
13	170	Χωρίς αναφορά	142

Γράφημα 7: Η ηλικία των νοσηλευόμενων στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας κατά τα έτη 1950-1954 και στα δύο φύλα, ίδια επεξεργασία

τεια. Όπως ήδη έχει αναφερθεί σε άλλο σημείο του άρθρου, τα όρια ηλικίας ήταν τα 4-16 έτη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα όρια αυτά τηρούνταν πάντα. Ουσιαστικά, πρόκειται για παιδιά νηπιακής, παιδικής και εφηβικής ηλικίας, δηλαδή ηλικίες που χρειάζονται προστασία, ασφάλεια, φροντίδα, σωστή διατροφή, περίθαλψη και εκπαίδευση. Όπως απεικονίζει ο παραπάνω πίνακας, υπάρχει μία ολοένα αυξητική τάση αριθμού παιδιών από την ηλικία των 4 ετών που ξεκινά με πολύ μικρό αριθμό παιδιών (μόλις 3) και κορυφώνεται με μεγάλο αριθμό παιδιών ηλικίας 12 ετών (202 παιδιά). Από την ηλικία των 13 ετών και εξής μειώνεται σταδιακά ο αριθμός παιδιών μέχρι και την ηλικία των 16 ετών, κάτι λογικό, αφού από την ηλικία των 13 ετών τα παιδιά που θα φοιτούσαν στο Γυμνάσιο έπρεπε να φύγουν από την Παιδόπολη Ζηρού, στην οποία λειτουργούσε μόνο Δημοτικό σχολείο. Τέλος, από την ηλικία των 17 μέχρι και 22 ετών ο αριθμός των φιλοξενούμενων παιδιών έχει μειωθεί αισθητά σε σχέση με την προηγούμενη ηλικιακή κατηγορία. Ας σημειωθεί ότι στην ελληνική αγροτική κοινωνία της δεκαετίας του 1950, τα παιδιά άνω των 16 ετών δεν μπορούσαν να θεωρηθούν παιδιά που χρειάζονταν προστασία και φροντίδα, αλλά θεωρούνταν ήδη παραγωγική δύναμη¹²³ και ότι ορισμένα παιδιά όταν ενηλικιώνονταν παρέμεναν στην Παιδόπολη ως εργαζόμενα στελέχη πλέον.

Γράφημα 8: Η ομάδα που ανήκαν οι νοσηλευόμενοι στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας κατά τα έτη 1950-1954, ίδια επεξεργασία

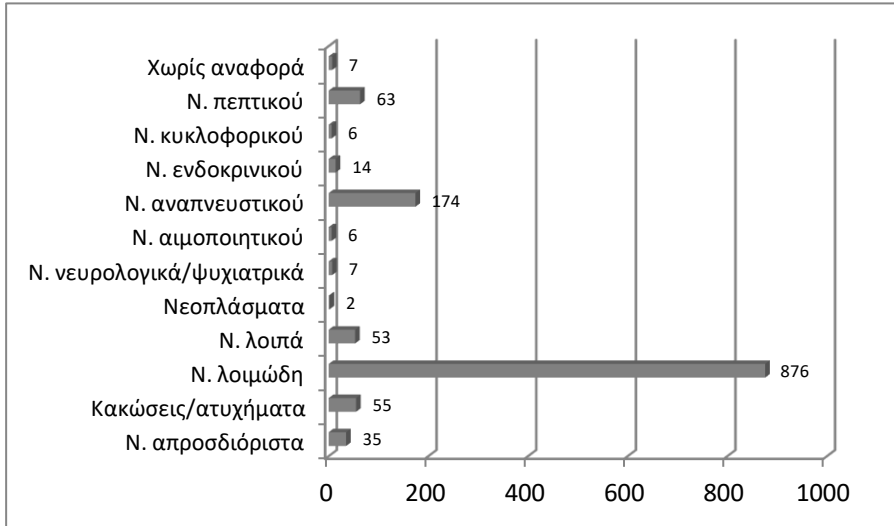
123. Βερβενιώτη, Τα παιδιά του Εμφυλίου, σ. 274.

Ο διαχωρισμός των παιδιών σε ομάδες («αγέλες») ήταν ένα ακόμα θέμα άξιο ενδιαφέροντος. Σε κοιτώνες με κουκέτες, όπως δηλαδή και στους θαλάμους στο στρατό, χωρίζονταν και κοιμόντουσαν οι τρόφιμοι, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι και για την τακτοποίηση του χώρου που τους αναλογούσε. Οι ομαδάρχες ή οι ομαδάρχισες είχαν αρμοδιότητα να ελέγχουν τα παιδιά και κοιμόντουσαν σε παρακείμενο δωμάτιο¹²⁴. Στην Παιδόπολη ο «Άγιος Αλέξανδρος», όπως αποτυπώνεται στο γράφημα 8, οι ομάδες ήταν δέκα. Οι εννέα πρώτες πήραν το όνομά τους από τον αριθμό στον οποίο αντιστοιχούσαν (1η, 2η, 3η κ.λπ.), ενώ η τελευταία είχε ονομαστεί *Ιερός Λόχος* (Ι.Λ.)¹²⁵. Όπως διαπιστώθηκε από τις καταγραφές, στις εννέα πρώτες ομάδες ζούσαν αποκλειστικά αγόρια, ενώ στην ομάδα του Ι.Λ. διαβίωναν τα ελάχιστα κορίτσια της Παιδόπολης, αλλά και αγόρια μικρότερης όμως ηλικίας (συνήθως 4-8 ετών) σε σχέση με τα αγόρια που ζούσαν στις άλλες εννέα ομάδες. Κατά τα έτη 1950-1954, με φθίνουσα αξιολογική σειρά, η κατάταξη ως προς τον αριθμό των παιδιών των ομάδων έχει ως εξής: 7η, 8η, 5η, 4η, 2η, Ι.Λ., 6η, 1η, 3η και 9η (γράφημα 8). Τέλος, υπάρχει και μία μερίδα καταγραφών της τάξης του 7%, που δεν αναφέρεται σε ποια ομάδα ανήκαν τα παιδιά που τα ονόματά τους καταγράφηκαν στο υπό μελέτη βιβλίο νοσηλείας.

Βασικό θέμα της εργασίας ήταν, όπως είναι ευνόητο, και η διάγνωση των ασθενειών από τον ιατρό της Παιδόπολης Ζηρού. Έτσι, μπορούν να αντληθούν στοιχεία για την ιστορία της ιατρικής και τις τεχνικές διάγνωσης του εκάστοτε νοσήματος που ακολουθούσαν οι γιατροί εκείνης της εποχής.

124. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, σ. 243.

125. «Η ομάδα των μικρότερων παιδιών λεγόταν Ι.Λ., ονομασία με δύο ισχυρές πολιτικές συνδηλώσεις. Ι.Λ. ήταν το όνομα μιας επίλεκτης μονάδας μοναρχικών αξιωματικών του ελληνικού στρατού, οι οποίοι αποτέλεσαν τον πυρήνα του νέου εθνικού στρατού μετά το τέλος της Κατοχής από τις δυνάμεις του Άξονα, και ήταν επίσης το όνομα μιας ομάδας ιδεαλιστών φοιτητών που είχαν ενταχθεί στη μεγαλύτερη μη κομμουνιστική αντιστασιακή οργάνωση (τον ΕΔΕΣ) για να πολεμήσουν του Γερμανούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Τα ονόματα αυτά ενίσχυαν το μιλιταριστικό εθνικισμό που διέπνεε τη ζωή στις Παιδοπόλεις». Βλ. Boeschoten & Danforth, *Παιδιά του Ελληνικού Εμφυλίου*, σ. 135-136.

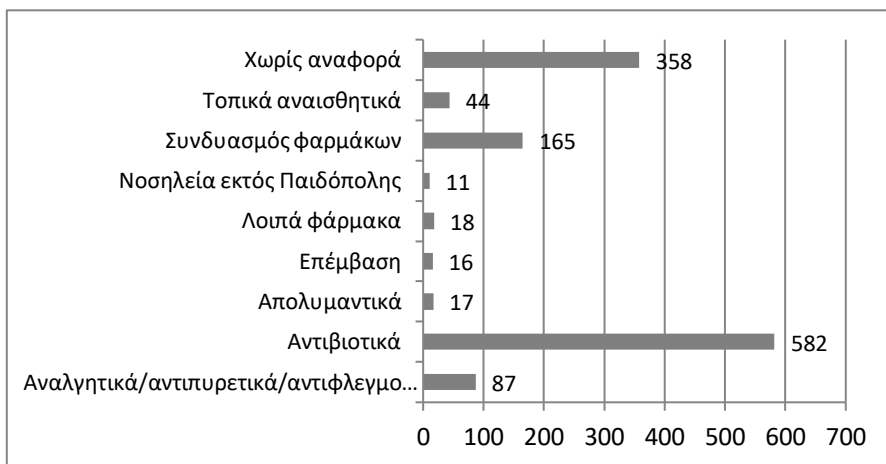
Γράφημα 9: Διαγνώσεις ασθενειών των νοσηλευόμενων στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας κατά τα έτη 1950-1954 και στα δύο φύλα, ιδία επεξεργασία

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα της παρούσας μελέτης ήταν και τα νοσήματα από τα οποία προσβλήθηκαν οι τρόφιμοι της Παιδόπολης Ζηρού. Όπως αποτυπώνεται στο γράφημα 9, και ήταν εν πολλοίς αναμενόμενο, η απόλυτη πλειοψηφία των παιδιών προσβλήθηκε από κάποιο λοιμώδες νόσημα (γρίπη και αμυγδαλίτιδα ήταν τα περισσότερα)¹²⁶. Τη δεύτερη θέση με μεγάλη διαφορά από τα λοιμώδη νοσήματα καταλαμβάνουν τα νοσήματα του αναπνευστικού. Την τρίτη θέση καταλαμβάνουν τα νοσήματα του πεπτικού συστήματος (π.χ. «γαστρικός φόρτος»). Με μικρή διαφορά ακολουθούν οι κακώσεις-ατυχήματα (π.χ. τραύμα, κάταγμα) που

126. Τα λοιμώδη νοσήματα είναι εκείνα που οφείλονται σε ενεργούς λοιμογόνους παράγοντες (π.χ. ιοί, μύκητες, βακτήρια κ.ά.) ή στα τοξικά προϊόντα τους. Απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διάδοση των λοιμώξεων είναι η ύπαρξη λοιμογόνων παραγόντων, ευαίσθητων ατόμων και μέσω μεταφοράς. Σε ένα περιβάλλον, όπως ήταν οι Παιδοπόλεις, στο οποίο συνυπήρχε μεγάλος αριθμός παιδιών, τα οποία μάλιστα διαβιούσαν σε κοινόχρηστους χώρους, όπως ήταν οι θάλαμοι, και ως εκ τούτου υπήρχε πολύ στενή επαφή μεταξύ τους, ήταν αναμενόμενο τα λοιμώδη νοσήματα να μεταδοθούν σε πολλούς ευάλωτους σ' αυτά δέκτες.

ενδεχομένως εδώ δεν θα εξεπλήττε και μεγαλύτερος αριθμός περιπτώσεων δεδομένου ότι πρόκειται για παιδιά των οποίων η περιέργεια και ο πειραματισμός είναι βασικά χαρακτηριστικά της ηλικίας τους. Ωστόσο, έμμεσα προκύπτει το συμπέρασμα πως για να είναι σχετικά μικρός ο αριθμός των κακώσεων-ατυχημάτων, συμπεραίνεται ότι η επίβλεψη των παιδιών από τους υπεύθυνους ήταν διαρκής, στοιχείο που συνάδει με τον δομημένο τρόπο ζωής στα συγκεκριμένα ιδρύματα. Μικρό έως ελάχιστο αριθμό παρουσιάζουν τα απροσδιόριστα, τα νοσήματα του ενδοκρινικού, τα νευρολογικά-ψυχιατρικά νοσήματα και τα νεοπλάσματα. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι δεν έχουμε διάγνωση («χωρίς αναφορά») σε μόλις επτά περιπτώσεις, πράγμα που αποδεικνύει ότι το ιατρικό προσωπικό της Παιδόπολης Ζηρού ήταν καταρτισμένο και ως εκ τούτου μπορούσε να διαγνώσει τη νόσο.

Ένα άλλο πολύ βασικό θέμα της μελέτης αυτής ήταν και η θεραπεία των νοσηλευόμενων στο ιατρείο-αναρρωτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας. Έτσι, αντλήθηκαν άμεσα πληροφορίες για τα θεραπευτικά μέσα που χρησιμοποιούνταν την περίοδο εκείνη για την αντιμετώπιση της εκάστοτε νόσου και το πόσο επιτυχή αυτά ήταν, στοιχείο που έμμεσα συμπεραίνεται από την έκβαση της ασθένειας.

Γράφημα 10: Είδος θεραπείας των νοσηλευόμενων στο νοσηλευτήριο της Παιδόπολης Ζηρού Πρέβεζας κατά τα έτη 1950-1954 και στα δύο φύλα, ίδια επεξεργασία

Το είδος της θεραπείας που χορηγήθηκε στους νοσηλευόμενους από

τον ιατρό της Παιδόπολης Πρέβεζας ή το πώς αντιμετωπίστηκε το εκάστοτε περιστατικό παρουσιάζεται στο γράφημα 10. Όπως γίνεται αντιληπτό, πρόκειται κυρίως για τη φαρμακευτική αγωγή που ακολούθησαν τα παιδιά-ασθενείς. Την πρώτη θέση και μάλιστα με μεγάλη διαφορά καταλαμβάνουν τα αντιβιοτικά φάρμακα (π.χ. πενικιλίνη). Σε ποσοστό περίπου 28% επί του συνόλου δεν υπάρχει καταγραφή φαρμακευτικής αγωγής στο αντίστοιχο πεδίο του βιβλίου νοσηλείας («χωρίς αναφορά»). Το ποσοστό αυτό δεν είναι αμελητέο, καθώς πρόκειται σχεδόν για το 1/3 των αντίστοιχων καταγραφών. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται είτε σε παράβλεψη του θεράποντος ιατρού να το σημειώσει, γεγονός όμως που δεν συνάδει με το αντίστοιχο πεδίο της διάγνωσης στο βιβλίο νοσηλείας, είτε πιθανότερο είναι να μην χρειάστηκε να χορηγηθεί φαρμακευτική αγωγή. Την τρίτη θέση στον πίνακα κατάταξης καταλαμβάνει η κατηγορία «συνδυασμός φαρμάκων», η χορήγηση δηλαδή στο ασθενές παιδί δύο ή περισσότερων φαρμάκων διαφορετικής κατηγορίας (ο συνήθης συνδυασμός ήταν η παράλληλη χορήγηση: α. αντιβιοτικών, β. αναλγητικών-αντιπυρετικών-αντιφλεγμονωδών και γ. βιταμινών), κάτι που φανερώνει αφενός την επαρκή κάλυψη της Παιδόπολης με όλα τα φάρμακα ευρείας κυκλοφορίας της τότε εποχής και αφετέρου το υψηλό επίπεδο ιατρικής φροντίδας των παιδιών από το ιατρικό και το νοσηλευτικό προσωπικό. Ακολουθούν σε κατάταξη τα αναλγητικά-αντιπυρετικά-αντιφλεγμονώδη φάρμακα (π.χ. ασπιρίνη) που προφανώς αφορούν σε μη ιδιαίτερα σοβαρά περιστατικά. Έπονται με φθίνουσα σειρά και με μικρό σχετικά αριθμό (λιγότερες από είκοσι καταγραφές η κάθε ομάδα) οι εξής κατηγορίες θεραπείας: απολυμαντικά φάρμακα, λοιπά φάρμακα, επέμβαση (συνήθως αμυγδαλεκτομή) και νοσηλεία εκτός Παιδόπολης (συνήθως στα Νοσοκομεία Ιωαννίνων ή Άρτας). Άξιο λόγου είναι ότι ο ιατρός στο βιβλίο νοσηλείας κατέγραφε και την ακριβή δοσολογία του εκάστοτε φαρμάκου (π.χ. 4 ταμπλέτες × 5 ημέρες), ενώ το γεγονός ότι ελάχιστα περιστατικά χρειάστηκε να νοσηλευτούν εκτός της Παιδόπολης Ζηρού αποδεικνύει τόσο την ετοιμότητα όσο και τις γνώσεις και την εμπειρία του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την παρούσα συνοπτική μελέτη, εξετάστηκε ο παράγοντας νοσηρότητας της Παιδόπολης ο «Άγιος Αλέξανδρος» Ζηρού Πρέβεζας μέσα από τις διάφορες παραμέτρους του. Με την επεξεργασία των στοιχείων

και την καταχώρισή τους σε γραφήματα, αποσαφηνίστηκαν τα ιστορικά και ιατρικά δημογραφικά δεδομένα, ενώ εξήχθησαν ευκολότερα συμπεράσματα για τη νοσηρότητα και την αντιμετώπισή της κατά το χρονικό διάστημα «Σεπτέμβριος 1950-Φεβρουάριος 1954».

Καταρχάς, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η νοσηρότητα στην Παιδόπολη Πρέβεζας κατά το ως άνω χρονικό διάστημα οφειλόταν κυρίως στα λοιμώδη νοσήματα λόγω του ότι η «συγκατοίκηση» παιδιών σε συνθήκες ιδρυματισμού ευνοούσε την εμφάνιση και τη διατήρηση των μεταδοτικών αυτών νοσημάτων. Όσον αφορά στην αντιμετώπισή τους από τον θεράποντα ιατρό και το νοσηλευτικό προσωπικό, θα τη χαρακτηρίζαμε επιτυχημένη, καθώς όλα σχεδόν τα περιστατικά αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά και μάλιστα εντός Παιδόπολης.

Προέκυψαν, βέβαια, και κάποια επιμέρους συμπεράσματα¹²⁷, τα οποία επιγραμματικά έχουν ως εξής:

- Το έτος 1950 τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο το μήνα Νοέμβριο.
- Το έτος 1951 τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο το μήνα Ιούνιο.
- Το έτος 1952 τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο το μήνα Αύγουστο.
- Το έτος 1953 τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο το μήνα Μάρτιο.
- Το έτος 1954 τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο το μήνα Ιανουάριο.
- Το έτος 1953 ήταν το έτος που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο τα περισσότερα παιδιά.
- Τα περισσότερα παιδιά επισκέφθηκαν ή/και νοσηλεύτηκαν στο ια-

127. Μία πρώτη αποτύπωση-επεξεργασία των δημογραφικών δεδομένων και όλων των επιμέρους συμπερασμάτων τα οποία εξήχθησαν από το υπό εξέταση βιβλίο νοσηλείας της Παιδόπολης Ζηρού και που στο σύνολό τους δημοσιεύονται στο παρόν άρθρο πραγματοποιήθηκε το 2014 από τον γράφοντα στο πλαίσιο έρευνας για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Π.Μ.Σ.) «Ιστορική Δημογραφία» του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου (Ι.Π.). Ευχαριστώ θερμά τον διευθυντή του εν λόγω Π.Μ.Σ. και τέως κοσμήτορα της Σχολής Ιστορίας & Μετάφρασης-Διερμηνείας του Ι.Π. κ. Δημήτριο Ανωγιάτη-Pelé για τη γόνιμη συνεργασία.

τρείο-αναρρωτήριο της Παιδόπολης για χρονικό διάστημα από 1-7 ημέρες και συγκεκριμένα η διαμονή της πλειοψηφίας διήρκεσε 4 ημέρες.

- Η πλειοψηφία των παιδιών ήταν αγόρια και μάλιστα με πολύ μεγάλη διαφορά από τα κορίτσια.
- Η πλειοψηφία των παιδιών που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο είχε καταγωγή από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου.
- Τα περισσότερα παιδιά που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο ήταν ηλικίας 12 ετών.
- Τα περισσότερα παιδιά που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο ανήκαν στην 7η ομάδα.
- Η αιτία ασθένειας των περισσότερων παιδιών που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο ήταν τα λοιμώδη νοσήματα.
- Η θεραπεία που χορηγήθηκε στα περισσότερα παιδιά που επισκέφθηκαν ή/ και νοσηλεύτηκαν στο θεραπευτήριο ήταν τα αντιβιοτικά φάρμακα.

Αν και ομολογουμένως η έρευνα αυτή είναι δειγματοληπτική, τα αποτελέσματά της δεν φαίνεται να απέχουν ιδιαίτερα από τη γενικότερη θετική εντύπωση για το οργανωμένο σύστημα ιατρικής φροντίδας και περίθαλψης των τροφίμων των Παιδοπόλεων. Ασφαλώς, ολοκληρωμένη εικόνα θα σχηματιζόταν με τη μελέτη όλων των σωζόμενων βιβλίων νοσηλείας της Παιδόπολης Ζηρού ή/ και αν διεξαγόταν μία συγκριτική μελέτη με αντίστοιχα τυχόν διασωθέντα βιβλία ομοειδών ιδρυμάτων άλλων περιοχών κατά το χρονικό διάστημα λειτουργίας τους.

Με δεδομένο μάλιστα ότι ακόμη και η ερμηνεία των πηγών γενικότερα που σχετίζονται με τον Ελληνικό Εμφύλιο όχι απλώς διχάζει τους ιστορικούς, αλλά τους φέρνει και σε αντιπαράθεση¹²⁸, η σταδιακή πρόσβαση σε ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό αρχείων που μέχρι πρότινος ήταν κλειστά στους ερευνητές μπορεί να επιτρέψει στη νεότερη γενιά επιστημόνων να διερευνήσουν κι άλλα θεματικά πεδία χωρίς συναισθηματικές εξάρσεις

128. Ανδρέας Στεργίου, «Το “παιδομάζωμα” του Εμφυλίου Πολέμου», Αφιέρωμα παιδομάζωμα ή/ και παιδοφύλαγμα, *Ιστορία Εικονογραφημένη* 503 (2010), σ. 15.

και μάλιστα για ζητήματα που επί δεκαετίες αποτελούσαν ερευνητικά «ταμπού»¹²⁹.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο τρόπος προσέγγισης της παρούσας μελέτης αναδεικνύει και την αξία της γόνιμης διεπιστημονικής σύμπραξης σε θέματα που άπτονται της Ιστορικής Επιδημιολογίας, της Νοσολογίας και της Δημογραφίας¹³⁰.

«Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι η ανασύσταση της εικόνας της νοσηρότητας παλαιότερων εποχών δυσχεραίνεται σε μεγάλο βαθμό από την απώλεια, την καταστροφή ή και την αδιαφορία για τη συντήρηση και τη διαφύλαξη των αρχείων των ιδρυμάτων υγείας. Τα συγκεκριμένα αρχεία δεν συνιστούν ένα νεκρό και άχρηστο υλικό, όπως πολλοί λανθασμένα θεωρούν, αλλά αποτελούν ένα πολύτιμο εργαλείο στην επιδημιολογική έρευνα της διαχρονικής εξέλιξης των νοσολογικών οντοτήτων»¹³¹.

Εξάλλου, η επιστήμη της ιατρικής λόγω της ταχείας προόδου που επιτεύχθηκε χάρη στις επιστημονικές ανακαλύψεις και τα τεχνολογικά επιτεύγματα οφείλει να αναβαθμίζει διαρκώς τις υπηρεσίες της δημόσιας υγείας, καθώς κάθε φορά ανακύπτουν και νέες προκλήσεις¹³².

129. Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας 1946-1949*, Αθήνα⁴ 2010, σ. 184.

130. Η Ιστορική Δημογραφία διερευνά και ζητήματα που έχουν έμμεση σχέση με το κατεξοχήν αντικείμενό της, η επίδραση των οποίων είναι πολλές φορές καθοριστική. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι ασθένειες και γι' αυτό η συνεργασία της επιστήμης αυτής με άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η ιατρική ή/ και η ιστορία της ιατρικής παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Βλ. Κώστας Κόμης, *Ιστορικοδημογραφικά. Μελέτες Ιστορίας και Ιστορικής Δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, Αθήνα 1999, σ. 260-261.

131. Χ. Δημοπούλου, Κ. Τσιάμης, Μ. Μάνδουλα-Κουσουνή, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου & Δ. Ανωγιάτης-Pelé, «Τα πεπραγμένα του Σανατορίου Πάφνης (Νοσοκομείου Γεωργίου Σταύρου και Γεωργίου Φουγκ) ως πηγή ιατρικής και δημογραφικής προσέγγισης της φυματίωσης κατά το Μεσοπόλεμο», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 4.30 (2013), σ. 488.

132. Roberto Margotta *Ιστορία της Ιατρικής*, μτφρ. Γ. Ν. Αντωνακόπουλος, Αθήνα 1996, σ. 187.

Διαγνώσεις	Θεραπεία	Ημ. εγρ.
Γαστρίτις χρόνια		17-7-53
γυναικεία δερματίτιδα	Sulfothiazol tablets 14	16-7-53
κρ. ή φερσίτις	Sulfothiazol " 14	20-7-53
Εξοφύλαξη (κρ. φερσίτις) ημικε	Cauphree amp. 3, Quinine amp. 2	
Penicilline Prosaime flouy i Quinine	tablets 16	25-7-53
Οξεία δερματίτιδα	Sulfothiazol " 10	14-7-53
Γαστρίτις χρόνια		20-7-53
κρ. ή φερσίτις	Rheovabactol tablets 8	22-7-53
γυναικεία δερματίτιδα	Penicilline Prosaime flouy 2	
	Sulphamylamide tablets 24	27-7-53
Γρίπη		22-7-53
Γριπποειδίτις / Βρογχίτις	Sulphamylamide tablets 18	26-7-53
Γαστρίτις χρόνια		22-7-53
κρ. ή φερσίτις		23-7-53
Ανοικία	Streptomycin flouy 2	2-8-53
Γαστρίτις χρόνια		27-7-53
Γρίπη		1-8-53
Οξεία δερματίτιδα	Penicilline flouy 3 Prosaime fl. 2	
	Sulphamylamide tablets 4	2-8-53
Διασπαστική δερματίτιδα	οξεία δερματίτιδα	2-8-53
Οξεία δερματίτιδα	Sulfothiazol tablets 12	5-8-53
Οξεία δερματίτιδα	κρ. ή φερσίτις	
	Penicilline flouy 3	
	Sulfothiazol tablets 12	5-8-53